

ARAP YARIMADASI'NDA İSLÂM ÖNCESİ DİNİ YAPI

PRE-ISLAMIC RELIGIOUS STRUCTURE IN THE ARAB PENINSULA

ABDURRAHMAN OKUYAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
aokuyan@omu.edu.tr

Öz:

İslam öncesi dönem Arap tarihi Câhiliye çağı olarak ele alınmakta ve bu dönemin kültürü de Câhiliye kültürü olarak değerlendirilmektedir. Câhiliye döneminin doğru tanınması ve anlaşılması Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân vahyi ile peygamber olarak görevlendirildiği ortamı doğru tanımak ve anlamakla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda bu çalışmada putperestlik, Arapların putperestliğe geçişleri ve putperest Arapların inançları çeşitli alt başlıklarla ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Câhiliye kavramı ele alınmıştır. Kur'ân ve hadis metinlerinde geçtiği yerlere vurgu yapılmıştır. Arapların putperestliğe geçiş nedenleri ve putperestliğin yayılması çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca Kureyş kabilesinin meşhur putları farklı kaynaklarla değerlendirilmiştir. Arapların ibadet çeşitleri ve putlarına bakışları yine kaynaklarla ele alınmıştır. Arapların sahip olduğu diğer inançlar çerçevesinde Rahman İnancı ve Üç Yıldız Tanrılar Sistemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak Kâbe'nin kutsallığı, tarihsel süreci ve zezem kuyusunun önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından İslamiyet öncesi dönemde Arap Yarımadasında semavi dinler olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık inançları hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise, Haniflik, Sâbilik, Mecûsîlik ve Dehrîlik konuları diğer inançlar başlığı altında ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, İslam Medeniyeti, Arap Yarımadası, Câhiliye Dönemi, Putperestlik.

Abstract:

The pre-Islamic Arabian history is handled as jahiliyyah and this period's culture is evaluated as jahiliyyah culture. Recognizing and understanding of the period of jahiliyyah is related closely with the environment which Muhammad (pbuh) was sent with the holy Qur'an as a prophet. In this context, we handled with various subtitles paganism, transition of Arabs to paganism and the beliefs of pagan Arabs in this paper. In this context the notion of "jahiliyyah" has been handled and has been emphasized it in the Qur'an and hadith. The reasons for the transition of Arabs to paganism and the spread of paganism have been discussed in various aspects. In addition, the famous idols of the Quraish tribe were evaluated with different sources. Arabs' opinion on the idols and worship types have also been discussed with resources. In the framework of other beliefs of the Arabs, Rahman Faith and the Three Star Gods System were emphasized. Thirdly, the sacredness the historical process of Kaaba and the importance of zezem have been explained. Then, it has been informed about the beliefs of Judaism and Christianity as heavenly religions in the Arabian Peninsula in the pre-Islamic period. In the last chapter, Haniflik, Sâbilik, Mecûsîlik and Dehrîlik are discussed under the heading of other beliefs.

Keywords: Qur'an, Tafsiir, Linguistics, Garib al-Qur'an, Ma'an al-Qur'an.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	14.12.2018	31.12.2018	31.12.2018	0000-0003-0733-8939
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Okuyan, Abdurrahman. "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dini Yapı/Pre-Islamic Religious Structure in the Arab Peninsula". <i>ilahiyat</i> sy. 1 (Aralık/December 2018): 107-134				

GİRİŞ

İslamiyet'ten önceki dönem Arap tarihi Câhiliye çağı olarak ele alınmakta ve bu dönemin kültürü de Câhiliye kültürü olarak değerlendirilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân vahyi ile peygamber olarak görevlendirildiği ortamı doğru tanımak ve anlamak, Câhiliye döneminin şartlarını, hayat algısını ve düşünce yapısını anlamayla doğru orantılıdır diyebiliriz. İslam öncesi Arap yarımadasında dini yapıyı doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle *Câhiliye* kavramını doğru anlamamız gerekmektedir. Câhiliye, "cehl" fiilinden türemiş bir mastar olup sözlüklerde "bilmemek, tanımamak, kaba davranmak ve gücendirmek" gibi anlamlara gelmektedir. İslami dönemde ortaya çıkmış bir kavram olan *câhiliye*, gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslami devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle Arapların İslam'dan önceki dönemine genellikle "Câhiliye" veya "Câhiliye çağı/asru'l-câhiliyye", o dönemde yaşayan şairlere de "Câhiliye şairleri/şu'arâu'l-câhiliyye" denilir.¹

Cehl kökünden türetilen kelimeye ilmin zıddı manasına "bilgisizlik" anlamının yanı sıra Râgıb el-İsfahânî üç değişik anlamından söz ederek "nefsin bilgiden yoksun olması", "bir konuda doğru olanın tersine inanma" ve "bir konuda yapılması gerekenin tersini yapma" şeklinde anlam vermiştir.²

Arapların İslamiyet'ten önceki dönemlerinin *câhiliye* olarak nitelendirilmesi bedevî bir hayat tarzını benimsemeleri, etraflarındaki toplumlardan bilgi, ahlak, toplumsal kurallar bağlamında uzak olmaları, göçebe veya yarı göçebe bir yaşam sürdürmeleri neden olmuştur diyebiliriz.³

Nasıl bir hayat sürerlerse sürsünler tüm insanlar fitrî olarak dini duygu ve gelişmelere açık bir varlık olarak yaşarlar. Yani yaratılış açısından insan, dini duygulara meyillidir. Dini duygu insan cinsinin tümünde ortaktır. İlahi ve tabiat ötesi duygulara önem vermek bütün insanlığın genel ve değişmez eğilimlerinden biridir. Şüphesiz ki dini duygu kaybolmaz, zayıflamaz ve körelmez.

Büyük filozoflar da insanın dinle sıkı ilişkisinin varlığından sürekli söz etmektedirler. Henry Bergson: "Geçmişte ve zamanımızda ilmi, fenni veya felsefeyi bilmeyen insan toplulukları bulabiliriz. Fakat dinsiz hiçbir toplum yoktur." diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir.⁴

Din duygusunun gelişmesine bağlı olarak câhiliye devri Arapları da dinlerine büyük önem verirdi. Din duygusunun gelişmesi Araplarda farklı görüşlerle ifade edilmiştir. Buna göre dini duygunun gelişmesini fikri gelişmeye bağlayanlar, Arapların din duygusunun zayıf olduğunu; insanın tabiat güçleri karşısında zayıflığına bağlayanlar kuvvetli olduğunu; rahat ve huzura bağlayanlar da bazı bölgelerde köklü, bazı bölgelerde orta seviyede olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak *Câhiliye* kavramına genelde olumsuz bir mana yüklemek, sadece putlara tapmak ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye adetleri bağlamında değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Buradaki kötü davranışlar câhiliye döneminde görülmeyle birlikte bu dönemi sadece adı geçen fiillerle açıklamak eksik olacaktır. Müslümanlarca "Ebû Cehil" olarak anılan Amr b. Hişâm

¹ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 17.

² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut: Dârul-Ma'rife, tsz.) 102.

³ Nafiz Danışman, "Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei" *AÜİFD* 5/1-4, (Ankara 1956), 192.

⁴ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), I: 170.

cahil birisi olduğu için değil, kaba, saba ve zorba bir yapıda olduğu için bu sıfatla vasıflanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Zer'e söylediği "Yâ Ebâ Zer! Sen içinde henüz Câhiliye bulunan bir kimsesin..." (Buhârî, "İman", 21) şeklindeki hitabı kabalık ve içinde barındırdığı kötülük olarak anlaşılabilir.⁵

Kur'ân'da câhiliyenin temel unsurlarının vurgulandığı dört âyet-i kerime görüyoruz. Bunlardan birincisi Âl-i İmrân sûresinin 154. âyetinde yer alan "... Bir gurup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere *câhiliye* düşüncelerine kapılarak 'Bu işten bize ne!' diyorlardı. De ki: İşin tamamı Allah'a aittir..." ifadelerdir ki burada câhiliye dönemindeki olumsuz söz ve davranışların kastedildiği düşünülebilir.

İkinci âyet ise Mâide sûresinin 50. âyetidir. Âyette "Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?" buyurularak câhiliyenin idare, hüküm ve devlet algısını eleştiren bir bakış açısı ortaya konulmaktadır.

Üçüncü âyet Ahzâb sûresinin 33. âyet-i kerimesinde geçen "Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir." ifadelerden buradaki câhiliye gelenekleri olarak müslüman ahlâkıyla bağdaşmayan açılıp saçılmak gibi davranışlar eleştirilmektedir.

Konuyla ilgili dördüncü âyet ise Fetih sûresinde şöyle dile getirilmektedir: "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyülenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." Burada da açık şekilde görülmektedir ki inkâr edip gurura kapılmak, akıl-vahiy-ilim süzgecinden geçen değil, cehâlet bataklığından beslenen davranışlar câhiliye alışkanlıkları olarak zikredilmektedir.

Gerçek şu ki Hz. Muhammed'in (s.a.v.) içinde doğup yetiştiği, elçilik görevini yerine getirdiği çevre câhiliyenin yaşadığı bir çevreydi. O, hayatının önemli bir dönemini câhiliye kültürünün ve anlayışının hâkim olduğu bir ortamda geçirmiştir. Dolayısıyla bu dönemi tüm yönleriyle bilmek, siyer konularını doğru anlayabilmekle direkt alakalıdır denebilir.⁶

Esasında câhiliye hem Kur'ân'da hem de hadislerde, İslâm öncesi inanç, tutum ve davranışların İslâmî dönemdekilerden ayırt edilmesi bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla sadece yaşandığı dönemde değil, tarihi süreç içerisinde kıyamete kadar yaşanması muhtemel bir durumdur. Câhiliye döneminden günümüze kadarki süreçte de benzer câhiliye anlayışlarına, söz, fiil ve eylemlerine İslam toplumunda rastlamaktayız. Yukarıdaki âyet ve hadislerden câhiliye dönemine ait tutum ve davranışlar olarak kan davası, içki, kumar, asabiyet/kabilecilik gibi hem İslâmî hem de insani değerlerle bağdaşmayan davranışlar dile getirilebilir.⁷

Câhiliye toplumundaki tüm faaliyetleri din, ahlak, değer dışı kabul etmek de doğru değildir. Bu bağlamda Câhiliye devri olarak kabul ettiğimiz Mekke ve çevresindeki yapılanmada da ilâhi

⁵ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 13-14.

⁶ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 7-8.

⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 17-18.

vahyin izlerini görmek mümkündür. Gerek Hz. İbrâhim'den kalma, gerekse bozulmuş Sümer, Zerdüşlük, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerin izleri görülmektedir.⁸

İnsanların bir dine yönelmesi bazen ilâhî ölçüler içerisinde bazen de bu ölçüler dışında vuku bulmuştur. İnsanlar yer yer Yüce Allah'ı tanırken, yer yer O'ndan uzaklaşmış, ağaçlara, yıldızlara, kahramanlara, hayvanlara, taşlara, kendi nefislerine, makama ve paraya tapmışlardır.

Bütün bunlarla beraber genel olarak insanoğlunun tanıdığı en eski ibadet Yüce Allah'a ibadettir. Ancak Arapların bir kısmı ataları Hz. İbrahim'in dinini kabul edip devam ettirmiş, fakat birçoğu da Hz. Nuh zamanından itibaren taşlara tapmaya başlamışlar ve bu taşları Kâbe'de saklamışlardır.⁹

İslâm'ın doğuşu döneminde Arap Yarımadası'nda en yaygın dinî anlayışın putperestlik olduğu bilinmektedir. Bu inanış, Sâmi toplumlarındaki inanç sistemlerinin en eski ve en iptidai şekli temsil etmiştir. Hz. İbrahim'in (as) Mekke'de Kâbe'yi bina etmesiyle beraber Yüce Allah'ın tek olduğu inancı Arap Yarımadası'nda kabul görmeye başlamış ve nihayetinde Mekke, tevhid inancının merkezi olmuştur. Hz. İbrahim'den sonra onun soyundan gelenlerin önemli bir kısmı bu inancı terk etmeye başlamış ve zamanla Yüce Allah'a ortak koşma süreciyle putperestliğe dönüşmüştü.¹⁰

1. ARAPLARIN PUTPERESTLİĞE GEÇİŞLERİ

1.1. PUTPERESTLİĞE GEÇİŞ NEDENLERİ

Arapların putperestliğe geçiş nedenleri konusunda bir görüş birliğinden söz etmek oldukça zor görünmektedir. İddialardan birisi totemizmin kalıntısı olduğu, ilk toplumların günlük yiyecekleri olan hayvan veya bitkilere önem verdikleri ve bu durumun daha sonra bu ihtiyaçlarına iman etmelerine neden olduğu düşünülmektedir. Onlara kutsallık atfederek "deve ailesi" ve "hurma ailesi" gibi sülale isimlerini bile bu hayvanların ve bitkilerin isimlerinden koydukları iddia edilmektedir. Onlar adına belirli mevsimlerde ayin ve törenler yapılmış, totemin eti bile haram kılınmıştır. Böyle olunca onlara takdir duygusuyla bakma eğilimi gelişmiş, daha sonra da tapılmış ve sonunda da heykelleri yapılmıştır. Bu totemizmin ortaya çıkışı hakkında öne sürülen görüşlerden birisidir. Arapların taşlara tapmaları bunun bir kalıntısı mıdır? sorusuna kesin bir cevap verilememiştir. Araplar, deve eti ve hurmanın yenilmesini haram kılmamış olmaları, bununla birlikte en eski yiyecek maddelerinin de deve eti ve hurma olması bu iddianın doğruluğunu tartışılır hale getirmektedir.¹¹

Bununla birlikte Arapların büyük bir çoğunluğunun ne zamandan beri müşrik/putperest oldukları bilinmemektedir. Huzâa kabilesi Mekke'ye hâkim olana kadar, Araplar Hz. İbrahim'in dini geleneği olan tevhid inancına sahiptiler.¹² Kaynaklarda Arapların ilk puta tapmaya başlamalarına aracılık eden kişinin Amr b. Luhayy el-Huzâi olduğu görüşü mevcuttur. Ancak Mekkelilerin Huzâilileri karalamak ve kendilerini aklamak gayesiyle böyle bir algı ürettikleri iddiası da mevcuttur.¹³ Bu kişinin bazı putları Şam'dan Mekke'ye getirmesi mümkündür. İbn Kelbî bu konuda şunları söylemektedir: "Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay Kâbe'nin

⁸ Eyüp Baş, *İslam Kurumları Tarihi El Kitabı*, (İstanbul: Grafiker Yayınları, 2013), 22.

⁹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I: 170.

¹⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 270-272.

¹¹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I: 173.

¹² İsrail Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 53.

¹³ Abdulkuddus el-Ensârî, *et-Târîhu'l-Mufassal li'l-Kâ'beti'l-Müşerreffe Kable'l-İslâm*, (Kahire, trz.), 41.

perdedarlığı görevini sürdürüyordu. Sonra ağır bir hastalığa yakalandı. Şifalı suların yararlanmak için Şam'daki Belka'ya gitti. Yıkanınca şifa buldu ve oradaki halkın putlara taptığını görünce Bölge halkının putlara taptığını gördü ve "bunlar nedir?" diye sordu. Onlar da "bunlara tapıyoruz, biz bunların aracılığı ile yağmur diler ve düşmana karşı yardım isteriz" dediler. Bunun üzerine Amr, putlardan kendisine de vermelerini istedi. Aldığı putları Mekke'ye getirdi ve Kâbe'nin etrafına dikti."¹⁴

Luhay'ın bu davranışı Arapların putperestliğe adım attıkları kanaatinin oluşmasına neden olmuştur kanaati yaygın olsa da onların putperestliklerinin daha eskilere dayandığı dile getirilmektedir.¹⁵

Bu ifadelerden Mekkelilerin taptıkları büyük putların ticari seferlerle Şam bölgesinden getirilmiş olabileceği kanaati oluşmaktadır. Özellikle Şam bölgesinden yapılan ticari faaliyetler Mekke ve çevresini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir diyebiliriz. Kaynaklarda Mekkelilerin inançlarında esas aldıkları Lat, Menat, Uzza ve Hübel olarak meşhur putların Şam bölgesinden getirildiği bilgisi oldukça yaygın kabul görmüştür.¹⁶

Mekkeliler puta tapıcı bir toplum olmalarının yanı sıra Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edildiğini söyledikleri Kâbe'nin kutsallığını kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda değer verdikleri putlarını da onun içerisine yerleştirmişlerdi. Kâbe'ye olan muhabbetlerinden ve saygılarından olacak ki sefere çıkmadan önce mutlaka buradan yanlarına taşlar alır ve gittikleri yerlerde bu taşların etrafında tıpkı Kâbe'nin etrafındaki tavaf gibi tavam yaparlardı.¹⁷ Zümer sûresinin 3. âyetinde yer alan "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar..." ifadelerinden hem kâinatın sahibinin, yaratıcısının ve koruyucusunun Yüce Allah olduğuna inanıyorlar, hem de putları Yüce Allah ile aralarında aracı olarak kabul ediyorlardı.

Araplar putlara, onları mutlak bir ilah olarak kabul ettikleri için ibadet etmiyorlardı. Onlara göre bu ibadet Tanrı'ya yaklaşma vesilesi idi. Kur'an, bu gerçeğe şöyle değinmektedir: "Biz onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz derler." (Zümer, 39/3). Bu ayet onların atalarının dinlerini unutmadıklarının kanıtı sayılabilir. Kâbe'ye olan hizmetleri ve belli gün ve zamanlarda onu haccetmeleri bu görüşü destekler mahiyettedir. Kâbe'yi ilahi bir dinin peygamberi olan Hz. İbrahim'in inşa etmesinden hareketle Arapların atalarının tek tanrı inancıyla puta tapıcılık arasında bir inanca sahip oldukları söylenebilir. İbn Kelbî bu konuda şunları söyler: "Araplar hem Allah'ın birliğini kabul ediyor, hem putlara inanıyor hem de onlara hükmedenin Allah olduğunu kabul ediyorlardı."¹⁸ Bu ifadeyi Kur'an şu ayetle desteklemektedir: "Onların çoğu ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler." (Yûsuf, 12/106). İşte bu bilgiler Arapların câhiliye döneminde putlara taparken tek tanrı inancını da benimsedikleri görüşünü desteklemektedir.

1.2. PUTPERESTLİĞİN YAYILIŞI

Araplar arasında putperestliğin yayılması konusunda yukarıda da kısmen değindiğimiz İbn-i Kelbî'nin şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "Arapları Allah'a ibadetten putlara ve taşlara tapmaya sevk eden olay şudur: Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler Harem'e saygılarını

¹⁴ Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, (Kahire: 1924), 8.

¹⁵ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 62-63.

¹⁶ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 63.

¹⁷ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 63.

¹⁸ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 7.

ve Mekke'ye bağlılıklarını ifade etmek üzere yanlarında Harem'den alınmış bir taş götürürlerdi. Konakladıkları yere bu taşı koyup, Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf ederlerdi. Bunu o taştan uğur ummak, Kâbe'ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmek için yaparlardı. Oysa onlar henüz Kâbe ve Mekke'ye saygı gösteriyorlar, hac ve umre yapıyorlardı. Daha sonra bu gelenek onları sevdiklerine tapıp önceki dinlerini unutmaya sevk etmiştir. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dinini terk edip, kendilerinden önceki milletlerin yaptığı gibi, Hz. Nuh'un kavminin tapmış olduğu putlara tapmaya başlamışlardır."¹⁹

Putperestlik algısının oluşması, gelişmesi ve yaygınlaşması açısından bu düşünce oldukça mantıklı görülmektedir. Bu düşünce Arapların Kâbe'yi ziyaret edip Mekke'ye saygı göstermekle beraber putlara tapmalarının da esas nedenini ortaya koymaktadır. Önceleri Harem'den alınmış bir taşla saygıyla başlayan putlaştırma, daha sonra onlara gösterilen aşırı saygı ve nihayet o taşların bulunduğu yerlerde evler inşa etmelerine ve sonra o taşları Kâbe'ye taşımalarına kadar varmıştır. Öyle ki bu putlar, genel olarak kayalardan veyahut taş parçalarından oluşuyordu. Putların önünde kurban kesmek veya amaçlarına ulaşabilmek için Yüce Allah'la aralarında aracı olmalarını talep etmek, onların önemli dinî ritüelleri olarak değerlendirilebilir.²⁰ Bununla birlikte Kâbe'nin kutsiyetini unuttuklarını ifade eden başka bir bilgi de mevcut değildir. İşte bu ve benzeri bilgilerden zaman içerisinde ilâhî bir dinin nasıl putperestliğe dönüşebileceğinin işaretlerini bulmak mümkündür.

Câhiliye döneminin putlarının yanı sıra o putları korumak için sakladıkları ve *tağut* adını verdikleri kutsal evleri vardı. Arap Yarımadasında bu putlar kadar, tağutun da bulunduğu aşikardır. Her kabile kutsal kabul ettiği tağutuna bir yer tahsis edip etrafında tavaf ederdi. Bunların güvenliğini sağlamak, gelen hediyeleri almak ve adanan kurbanları kesmek için görevlileri mevcuttu. Bu merkezler kutsal kabul edildiği için çevrelerinde savaş veya kavga gibi işler yapılmazdı.²¹

1.2.1. KUREYŞ KABİLESİ'NİN PUTLARI

İslami kaynaklar putperestliğin yabancı kaynaklı olduğunu belirtmektedirler.²² Paganizmin oldukça yaygın olduğu Araplar arasında çeşitli şekillerde pek çok put mevcuttu.²³ Zamanla tefekkür ve araştırmayı terk eden Araplar, yaratıcının heybeti karşısında ona ancak bazı araçlar vasıtasıyla yaklaşabileceklerini düşünmüş olmalı ki, *esnâm*, *evsân* ve *ensâb* denilen putlar, heykeller, dikili taşlar gibi nesnelere taparak Yüce Allah'a yaklaşmaya çalışmış ve kendilerine şefaateceklerine inanmışlardır.

Kur'an, Arapların putperestliği hakkında: "...Onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz (diyorlar)..." (Zümer, 39/3) ifadesine yer vererek Arapların putlara tapınmalarının esas nedeninin kendilerini Yüce Allah'a yaklaştırmak istemelerinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla burada putlar birer şefaateçi/kurtarıcı veya yardımcı olarak kabul edilmektedirler.

Kur'an'da Tâif'teki Lât, Nahle'deki Uzza ve Mekke-Yesrib/Medine yolundaki Kudeyd'de bulunan Menât adlı putlardan söz edilmektedir (Necm, 53/19). Ayrıca Kur'an Hz. Nûh'un kavminin putları olarak bildiğimiz Vedd, Suva, Yeğus, Ye'uk ve Nesr adlı putlardan söz eder (Nûh, 71/23).

¹⁹ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 8.

²⁰ Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 71

²¹ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 1-46; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. İhsan Abbas), (Beirut 1968), I: 76-89; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 73.

²² Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, (Beirut, 1965), II: 145-146.

²³ Balci, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 60-68.

Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, bizzat Kâbe'nin avlusunda yer almalarına ve Kureyş'in en önemli putu olmalarına rağmen Hübel, İsaf ve Naile putlarından söz edilmemesidir.²⁴

Arapların kabileci bir anlayışa sahip olmaları, her kabilenin dinini kendisine özgü hale getirmesine neden olmuştur. Genelde her kabilenin saygı duyduğu Kâbe'nin içerisinde kabileleri simgeleyen putlar da mevcuttu. Bu putların Kâbe'nin içerisine konulmasının esas gayesi Yüce Allah'a daha yakın olma gayreti idi. Çünkü burada putları bulunan kabileler kendilerini bir nevi ayrıcalıklı görüyor ve ibadet ettiklerini düşünüyorlardı. Bu putların yanı sıra bedevî Araplar da beraberlerinde götürebilecekleri veya gezdikleri yerlerde tapınabilecekleri putlar edinmekteydi.²⁵

Arapların putları için kullandıkları bir takım isimleri mevcuttu. Çadırlarının önüne ibadet için yerleştirdikleri put, çoğulu *ensâb* olan *en-nasbdı*. Dağlardaki çeşitli şekil ve renkteki taşlar için kullandıkları isimse, çoğulu *evsân* olan *el-vesendi*. Yine çoğulu *el-esnâm* olan *sanem* de altın, gümüş, bakır, ağaç gibi maden veya maddelerden insan suretinde yaptıkları putlara verdikleri isimdi.²⁶

Kureyş'in putları, Kâbe'nin içerisinde ve çevresinde bulunuyordu. Kâbe içinde sayısı 360'ı bulunduğu rivayet edilen putların en büyüğü olan Hubel'di. Hubel, Kureyş'in en önemli putu olarak gösterilir. Bazı Batılı kaynaklara göre Hubel ay tanrısının sembolü idi. Nabat kitâbelerinde Zûşerâ (dağ tanrısı) ve Menât (Menato) ile birlikte Hubel adına da rastlanması, Kelb kabilesinde *Hubel* kelimesiyle soy ve şahıs isimlerinin yapılmış olması, bu putun başlangıçta Kuzey Arabistan tanrılarında olduğunu göstermekte ve Mekke'ye dışarıdan getirildiği yolundaki rivayetleri desteklemektedir.²⁷ İnsan şeklinde, kırmızı akik taşından yapılmış, kırılan sağ elinin yerine altın bir el takılmıştı. Bu putu Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar dikmişti ve bu sebeple ona Huzeyme'nin Hubel'i denilirdi. Araplar bir işe başlayacakları zaman o işin doğru olup olmadığını tespit etmek amacıyla Hubel putunun önüne gelir ve *ezlâm*²⁸ adı verilen fal okları çekerlerdi.²⁹,

Oklardan birincisinde "sarih (açık)", ikincisinde "mulsak (açık değil)" yazılıydı. Yeni doğan bir çocuğun nesebinden şüphelendiklerinde Hubel'e bir hediye sunarlar ve sonra fal oku çekerlerdi. Eğer sarih çıkarsa çocuğu kabul ederler, mulsak çıkarsa reddederlerdi. Bu oklardan biri ölüm,

²⁴ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 60.

²⁵ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 70-71.

²⁶ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 33, 42-43, 51; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 154-155.

²⁷ Mustafa Çağmıcı, "Arap" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul 1991) 3: 210

²⁸ Arap tarihçileri ezlâmı iki ana başlıkta ele alırlar. Bunların birincisi sayısına ve bulunduğu kimselere göre ikiye ayrılan *fal oklarıdır*. a) Üçlü fal okları. Herkesin yanında taşıdığı üç okun birinde, "Rabbim bana emretti" veya "yap"; diğerinde, "Rabbim bana yasak etti" yahut "yapma" diye yazılır, üçüncüsünde ise yazı bulunmaz ve çekilen kısımda ne çıkarsa ona göre hareket edilirdi. Eğer yazısız ok isabet ederse kismet çekme işlemi tekrarlanırdı. b) Yedili fal okları. Kâbe'nin içindeki Hubel adlı putun yanında veya kâhinlerle hâkimlerin nezdinde bulunan ve her biri üzerinde "evet", "hayır", "sizden", "başkasından", "açık değil", "diyet", "su" ifadelerinden biri yazılmış olan yedi ok bir işi yapmak veya yapmamak, nesebi şüpheli görülen bir çocuğun babasını belirlemek, öldürülen kimsenin diyetini ödetmek, su kuyusu açmak, evlenmek gibi değişik maksatlarla kullanılırdı. Bu işlerden biriyle ilgili olarak kismetini tayin etmek isteyen kişi hediyelerle birlikte Kâbe'nin hizmetçisine yahut yedi oku bulunan kâhinlere gider, kismet çektirir, çıkan sonucun putların iradesine uygun olduğuna inanır ve ona göre hareket ederdi. İkincisi ise *kumar okları*ydı. On oktan oluşan ve bir tür piyango çekilişine benzeyen bu okların üçü boş bırakılır, yedisine birden yediye kadar hisseler takdir edilip yazılırdı. On kişi arasında yapılan çekilişte boş okları çekenler ortaya konan maldan pay alamadıkları gibi kumara konu teşkil eden malın parasını da öderlerdi. Bu tür oklar daha çok bir deveyi kesip etini çeşitli hisselerle ayırmak suretiyle oynanan kumarda kullanılırdı. Mustafa Öz, "Ezlâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 1995), 12: 67.

²⁹ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 71.

diğeri evlilikle ilgiliyken diğeri üçünün hangi iş için olduğunu bilemiyoruz.³⁰ Araplar bir konuda anlaşmazlığa düştüklerinde, bir yolculuğa veya ticarete niyetlendiklerinde Hubel'e gelirler ve fal oklarıyla karar verirlerdi. Yine onlar bir yolculuğa çıkarken, ticari bir faaliyette bulunurken, bir su kuyusu açmaya karar verirken, bir yolculuğa çıkarken, savaşa giderken veya kendilerine göre önemli kabul ettikleri kumar oynayacakları zaman bile fal oklarını kullanmışlardır.³¹

Kaynaklarda Rasûlullah'ın dedesi Abdulmuttalib'in bir adağından bahsedilir. O, on oğlu olursa içlerinden birini kurban edeceğini söylemiş, bu arzusu gerçekleşince hangisini kurban edeceğini tespit için fal oklarına başvurmuştu. Çocuklardan her biri kendi isimleriyle yazılı birer oku, ok çeken adama verdiler. Adam oku çekti. Evet çıkan ok küçük oğlu Abdullah'a çıktı ve Abdulmuttalib, oğlu Abdullah'ı kurban etmek istedi; fakat buna gönüllü razı değildi. Kureyşliler araya girerek Abdulmuttalib'e Hayber'deki kâhine kadına gitmesini tavsiye ettiler. Bu kâhine onu kesmesini emrederse kesecek, başka bir uygulamaya işaret ederse ona göre davranacaktı. Abdulmuttalib, başından geçenleri kadına anlatınca kadın: "Siz de diyetin miktarı nedir?" diye sordu. O da, "on deve" dedi. Kadın: "öyleyse yurdunuza dönün adak edilen adamla on deve arasında fal oku çelin. Ok adama çıkarsa Rabbiniz razı oluncaya kadar develerin sayısını onar onar artırarak ok çekmeye devam edin. Ok develere çıkınca onları adamın diyeti olarak kurban edin. Böylece Rabbiniz razı adamınız da kurtulmuş olur" dedi. Abdulmuttalib, Mekke'ye dönünce ok çeken adamın yanına gitti. Çekilen ilk ok yine Abdullah'a çıktı. Develer on daha artırıldı. Kura yine Abdullah'a çıktı. Kura Abdullah'a çıktıkça onar onar arttı. Develerin sayısı yüz olunca kura develere çıktı. Dolayısıyla Abdulmuttalib develeri kurban etti ve oğlunu fide karşılığı kurtarmış oldu.³²

Arapların taptıkları sadece Hubel değildi. Arap yarımadasında bir şekle getirilmiş veya getirilmemiş taşlar, ağaçlar ve evler şeklinde olan putlar oldukça yaygındı. İslâm öncesi dönemde Kâbe'nin içinde ve çevresinde Araplara ait yaklaşık 360 put bulunuyordu. Bununla birlikte Mekke'de her ailenin evinde bir put vardı. Bir kabileye ait olan puta, başka kabile mensuplarında tazimde bulunabiliyordu.³³ Arapların taptığı putların en önde gelenleri Lât, Uzzâ ve Menât idi. Sakîf kabilesinin putu olan Lât, Tâifte bulunuyordu. Dört köşe bir kaya parçasından ibaret olup saygınlığı Menât'tan sonra gelirdi. Kureyş halkı ve bütün Araplar ona saygı gösterirdi. Kureyş'in en büyük putu Uzzâ idi. Mekke'den Irak'a çıkışta sağda Hûrâz isimli vadide bulunuyordu. Kureyşliler onu ziyaret eder, ona hediyeler sunar ve yanında kurban keserlerdi. Câhiliye Arapları aynı zamanda bu üç putun Allah'ın kızları olduğuna inanırlardı. Menât ise bu putların en eskisi olup Mekke ile Medine arasında Müşellel yöresinde Kudeyd'e yakın bir yerdedi. Evs ve Hazrec kabileleriyle Medine halkından onlara tâbi olanların putuydu. Putların Kâbe'de bulunmasının nedenine gelince, Kureyş kabilesi, diğer Arap kabilelerinin hac mevsiminde Mekke'ye gelmelerini düşünerek istifade ve teşvik için kabilelerin meşhur putlarını Kâbe'nin etrafına diktirmişti.³⁴

İslâm öncesi Arap toplumunda Menât ve Uzzâ ile birlikte Lât en çok saygı gören putlardandı. Lât, Semûd kavminin soyundan gelen Sakîflilerin putu idi ve Mekke'den tapınağının bulunduğu Tâife, el-Batrâ'dan (Petra) Hîre'ye, Halep'ten Tedmür'e (Palmira) kadar Yakınoğru coğrafyasının her yerinde kendisine saygı gösteriliyordu. En ilkel şekliyle Hicaz'da bulunan Lât sadece, altında hediyelerin muhafaza edildiği bir çukur bulunan dört köşe, nakışlı, beyaz bir

³⁰ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 34.

³¹ Öz, "Ezlâm", 67.

³² Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 36; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I: 89.

³³ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 61.

³⁴ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 9-60; Ahmet Güç, "Put", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 2007), 34: 365.

kaya parçası şeklinde tasvir ediliyordu. Kureyş'le birlikte bütün Arapların saygı gösterdiği Lât'a ait Hicaz'ın değişik yerlerinde sunaklar mevcuttu; bunlardan biri de Nahle'de bulunuyordu. Sakîflilerin her seferden dönüşte öncelikle ziyaret ettikleri bu mabede gelenler sadece kurban takdimiyle yetinmiyor, onun etrafında tavaf da yapıyorlardı. Lât'ın Tâifteki önemi, sunağının bulunduğu bu şehrin ekonomik ve turistik cazibesinden kaynaklanıyordu. Uzzâteyn (iki Uzzâ) diye adlandırılan Lât ve Menât, eskiliklerine rağmen Arapların en önemli putları olan Uzzâ'nın kızları olarak kabul edilmişti. Lât'ın sunağı Hz. Peygamber'in emriyle yıkılmış, bu sırada başlarına bir felâket gelmesinden kaygılanan Sakîfliler yıkım işini korku içinde izlemişler, adeta kadınlar örtülerini yırtarak dövünmüşlerdi.³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de Lât ismi Uzzâ ve Menât ile birlikte anılmaktadır (en-Necm 53/19-20). İslâm'ın ortaya çıktığı dönemlerde Sakîf kabilesinin putu olarak bilinen Lât, Arapların en eski mâbudlarından olup güneşi temsil eden bir tanrıça sayılıyordu.³⁶ İlâh manasında kullanılan Lât'ın, meteor kayasından olduğu dile getirilmiştir.³⁷

Bu putların en eskisi Menât'tı. O, kaza ve kader ilâhı, özellikle ölümü takdir ilâhı idi. Araplar çocuklarını "Abd-u Menat", "Zeyd-u Menat" diye isimlendirirlerdi. Menât, Araplar'ın taptıkları putların en eskisiydi ve bütün Araplar ona saygı gösteriyordu.³⁸ Bu put, Mekke ile Medine arasında Kudeyd'e yakın, Medine'ye 15 km. mesafedeki Müşellel denilen yerde deniz kenarında Hüzeyl kabilesine ait siyah bir kaya idi. Burada Menât'a ait bir ev, hediyelerin konulduğu bir oda ve bekçi vardı. Ezd, Evs ve Hazrec kabile mensupları ona taparlardı.³⁹

Bu putlardan Uzzâ ise, Menât ve Lât'dan daha yenidir. Mekke'den Tâife giderken Nahle vadisinde yolun sağında küçük bir ağaçlıkta dikiliydi. Câhiliye döneminin önde gelen putlarından Uzzâ'ya Lât ve Menât'la birlikte Allah'ın kızları ve aracılığı olarak tapınılmıştır. Aynı şekilde Kureyş ve diğer Araplar buna da çok saygı gösterir, çocuklarını "Abdu'l-Uzza" diye isimlendirirlerdi.⁴⁰ İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre özellikle Kureyş kabilesi mensupları tarafından saygı gösterilen bu putlara Kâbe'yi tavaf sırasında şu şekilde dua edilirdi: "el-Lât, el-Uzzâ ve diğer üçüncüsü Menât hürmetine; çünkü bu üçü yüce kuğulardır ve şüphesiz şefaathleri umulan varlıklardır"⁴¹ İslâm kaynaklarında Uzzâ kültürünün iki ayrı zamanda ortadan kaldırıldığına dair rivayetler vardır.⁴² Bu rivayetlerden birine göre Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Hâlid b. Velîd, Nahle'ye gidip söz konusu üç ağacı kesmeye başlamış, üçüncü ağaca geldiğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çıplak bir kadınla (kadın biçimindeki şeytan) karşılaşmış, onun başını kopardıktan sonra üçüncü ağacı da kesmiş ve ardından mâbed görevlisi Dübeyye es-Sülemî'yi de öldürmüştür. Böylece Uzzâ tapınmasına son verilmiştir.⁴³

Kureyşliler, Kâbe'yi tavaf ederken "Lat hakkı için, Uzza hakkı için, diğer üçüncüleri Menat hakkı için. Onlar yüksek kuğulardır. Her halükarda şefaathları umulur", "Onlar Allah'ın kızlarıdır. O'nun katında şefaath ederler." gibi ifadeler kullanarak putlarının kendilerine şefaath edeceğine,

³⁵ Tefvîk Fehd, "Lât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 2003), 27: 108.

³⁶ Çağrı, "Arap", 3: 318.

³⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, 74.

³⁸ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 29-30.

³⁹ Fehd, "Menât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 2004), 29: 122.

⁴⁰ Çağrı, "Arap", 3: 319-320.

⁴¹ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 19.

⁴² Şevket Yavuz, "Uzzâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 2012), 42: 268-269.

⁴³ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 25-26.

Yüce Allah katında yardımcı bir rol oynayacaklarına inanırlardı.⁴⁴ Oysa onların bu yanılıklarına karşın Yüce Allah Necm sûresinde şöyle diyor: “Siz de gördünüz değil mi? Lat’i Uzza’yı ve Üçüncü olarak da öteki Menat’ı. Size erkek ona dişi öyle mi? Bu öyleyse ne insafsızca bir taksim! Onlar, sizin ve babalarımızın (Tanrı) diye isimlendirdiğiniz (boş) isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir.” (Necm, 53/19-23).

Câhiliye döneminin üçlü yıldız-tanrılar sisteminin üçüncüsü olan *Zühre Yıldızı*, *Aster* veya *İşter* adı verilen tanrıdır. Güney Arapları onu erkek sayarken kuzeydekiler dişi olduğunu kabul etmişlerdir. Asurlular, Bâbilliler, Ken’ânîler, İbrânîler ve Habeşler gibi kavimlere ait metinlerde Aster, Aşter, Atar gibi ifadeler kullanılmıştır. Eski Arap kitâbelerinde görülen Ümmü Aster, Ebû Aster gibi ifadelerde bu tanrıya saygı dile getirilmiştir. Araplarda bu üç gök cisminin dışında Süreyyâ, Merih, Süheyl, Utârid (Merkür), Aslan ve Zühal gibi başka yıldızlar da takdis edilmiştir. Kur’an’da Necm sûresinin 49. Âyetinde zikredilen bu yıldıza ilk tapan ve böylece Kureyş’in putperestlik anlayışına ilk muhalefet eden kişinin Ebû Kebşe lakabıyla tanınan Cüz’ (veya Vecz) b. Gâlib b. Âmir el-Huzâî olduğu söylenir.⁴⁵

Kaynaklardaki bu bilgilerin zenginliği, Câhiliye döneminde putperestliğin çok yaygın olduğunu göstermektedir. Kelbî’nin belirttiğine göre Câhiliye döneminde Mekke’de her evde tapınılan bir put vardı.⁴⁶ Bu putlardan, yukarıda bir kısmına işaret edilen ve güney Arabistandaki ay, güneş ve Zühre yıldızını temsilen tanrı edinilmiş olanlar dışında kalanların başlıcaları şunlardı: Putperest Arapların putlarından biri de Yenbû’da bulunan Suva idi. Bunun hizmet ve bakıcılığını Benû Lihyân kabilesi yürütüyordu. Kelb kabilesi Dûmetu’l-Cendel’de Vedd putunu; Mezhic kabilesi Cüreş’te Yağûs putunu; Hemdan kabilesinin bir kolu olan Benû Hayvân da Yauk putunu; Himyerîler ise Nesr putunu benimsemişlerdi.⁴⁷ Kur’an-ı Kerim’de Nuh kavminin bu putlara taptığı şöyle zikredilir: “Nuh, Rabbine dönerek ‘Rabbim’ dedi. ‘Onlar bana karşı geldiler de malı, çocuğu kendisinin ziyanını artırmaktan başka işe yaramayan şımarık gururlu bir adama uydular. Büyük büyük tuzaklar kurdular’. Dediler ki: Tanrılarınızı bırakmayın. Ne Vedd’i, ne Suva’ı, ne Yağûs’u, ne Nesr’i ve ne de Yauk’u bırakın.” (Nûh, 71/21-24). Böylece Arapların taptikları büyük putlara ve buldukları yerlere işaret etmiş olduk.

Medine yakınında oturan Hüzeyl kabilesinin putu olan ve Kur’an-ı Kerim’de Yeûk, Yeğûs ve Nesr ile birlikte Hz. Nûh’un çağdaşlarının taptığı putlar arasında gösterilen (Nûh, 71/23) *Suvâ’* kadın sûretinde bir puttu. Aslan görünümünde bir put olup “yardımcı” anlamına gelen *Yeğûs*, Yemen’deki Mezhic ve Cüreş kabilelerinin putu idi. Bazı tarihçiler Mısır tanrıları arasında *Tağnût* adlı aslan şeklinde bir putun bulunduğu hareketle *Yeğûs* inancının buradan gelmiş olabileceğini belirtirler. “Koruyucu” anlamına gelen *Yeûk*, at şeklinde bir put olup Hayvân adlı bir köyde bulunuyordu. Sebe’nin Belha’ yöresinde yaşayan Himyerîler’in Yahudiliği kabul etmelerinden önceki putları olan Nesr (akbaba), Hicaz’ın bazı yörelerinde de bilinmekte ve ona tapılmaktaydı.⁴⁸

Bir put veya tapınak edinmek Câhiliye Araplarının en temel amaçlarından idi. Bir puta veya bir tapınağa gücü yetmeyenler Kâbe’nin veya diğer tapınaklardan birinin önüne beğendiği bir taşı diker, sonra tapınağı tavaf eder gibi o taşın çevresini dolaşırdı.⁴⁹ Göçebeler de konakladıkları

⁴⁴ Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, 46.

⁴⁵ Çağrıci, “Arap”, 3: 318.

⁴⁶ Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, 22.

⁴⁷ Çağrıci, “Arap”, 3: 318-320.

⁴⁸ Çağrıci, “Arap”, 3: 319.

⁴⁹ Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, 22.

yerlerde çadırdan tapınaklar yaparlardı. Bunlara *beyt/ev* denildiği gibi küp şeklinde olanlarına *Kâbe* de denirdi. Ayrıca câhiliye döneminde *mescid*, *mekrib*, *mabed*, *tağut*, *heykel* ve *harem* gibi kelimeler de tapınak anlamında kullanılıyordu.⁵⁰ Câhiliye dönemi tapınaklarının en tanınmışlarından biri, Himyerîler'in San'a'daki Riyâm adlı tapınaklarıydı. Himyerîler bu tapınağı takdis ederler, yanında kurban keserlerdi.⁵¹

Ebrehe'nin Arapları Kâbe'den uzaklaştırmak amacıyla San'a'ya bir tapınak kurması, bu tür tapınakların Araplar nezdindeki saygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak gerek bu teşebbüs, gerekse Cüheyne kabilesinin ileri gelenlerinin aynı yöndeki tutumları, Kâbe'nin bütün Araplar nezdindeki büyük saygınlığını sarsmaya yetmemişti. Çünkü Arapların hem Hicaz'daki, hem de Hicaz dışındaki mabetlerinin en meşhuru Yüce Allah'ın evi olarak kabul ettikleri Kâbe idi. Mekkeliler Kâbe'nin bakımına, onarımına, korunmasına ciddi özen gösteriyorlardı. Sadece hac döneminde değil, diğer zamanlarda da Kâbe tavaf edilir ve yanında kurban kesilirdi.⁵² İsâf ve Nâile adlı putlar da Kâbe çevresindeki kayda değer putlardandı.⁵³

Bilindiği üzere Mekke ve yakın çevresi ziraate uygun bir yapıda olmadığı için Mekkeliler çoğunlukla hayvancılık ve ticaretle geçimlerini sağlıyorlardı. Sahip oldukları deve sürüleri, koyun, keçi ve diğer gelir getirici ürünlerle hayat standartları belirleniyordu. Kur'ân-ı Kerim'de Abese sûresinin 26-33. âyetleri bu hususu ortaya koymaktadır. Hac aylarında Mekke'ye gelenler Kureyş kabilesinin ekonomik gelir elde etmesinde büyük rol oynuyordu. Hac ibadetiyle birlikte kurulan pazar ve panayırlar, şehirde büyük bir canlılığa vesile oluyordu. Kureyş sûresinde de yer alan (Kureyş, 106/1-2) ve komşu devletlerle ticari ilişkileri düzenleyen *îlâf* adlı anlaşmalar yapılıyordu.⁵⁴ Böylece iç ticaretle birlikte dış ticarete yönelik faaliyetler de gerçekleşmiş oluyordu. Bu bağlamda Hâşim, Şam ve Yemen tarafına ilk kez kervan ticareti yapan kişiydi.⁵⁵

Kaynaklardaki bu bilgilerin zenginliği, Câhiliye döneminde Araplar arasında putperestliğin oldukça yaygın bir inanış biçimi olduğunu göstermektedir.

1.2.2. İBADET ŞEKİLLERİ

Câhiliye dönemi Arapları çok defa birbiriyle sürtüşen kabileler halinde yaşadıkları, aralarında siyasî ve fikrî birlik bulunmadığı için tamamen ortak bir inanca sahip olduklarını düşünmek mümkün değildir. Kuşkusuz Câhiliye Arapları putlarına değişik şekillerde tapıyordu. Hediye takdimi, tavaf, kurban, hac, zekât, metaf alanına temizlenmeden girmeme, adak, telbiye, yemin etmek, kutsanmak amacıyla dokunmak ve isim koyma uygulaması gibi uygulamalar onların ibadet şekilleri olarak değerlendirilebilir.⁵⁶

Bu tür ibadetlerin esas amaçlarını sağlık, afiyet, servet kazanmak, savaşlarda zafere ulaşmak veya erkek evlât sahibi olmak gibi imkânlara ulaşabilmeleri için putların ilgi, yardım veya şefaatine ulaşmak şeklinde özetlemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin öldükten sonra dirilme, haşir, cennet ve cehennem hayatı gibi ahirete inandıklarına dair hiçbir bilginin

⁵⁰ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye I-II*, (nşr. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî ve Abdülhafız eş-Şelebi), (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005), I: 85-91; Çağrı, "Arap", 3: 319, Güç, "Putperestlik", 34: 366-367.

⁵¹ Çağrı, "Arap", 3: 319.

⁵² Demircan, *Cahiliye Arapları*, 75-76.

⁵³ Çağrı, "Arap", 3: 319.

⁵⁴ Balci, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 46-47.

⁵⁵ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 89.

⁵⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 1*, (İstanbul: Haziran 2014), II: 19-24.

olmaması, câhiliye Araplarının ibadet ve diğer iyilikleri dünyevî arzuları için yaptıklarını düşündürebilir.⁵⁷

Birçok âyette âhireti inkâr ettikleri (En'âm, 6/29; Nahl, 16/38; İsrâ, 17/49), böyle bir inancı ifade edenlerin bile sözlerinde samimi olmadıkları (Bakara, 2/8) dile getirilmektedir. Bu müşrikler yeniden dirilmeyi eskilerin masalları olarak görüyordu (Neml, 27/67-68).

Putperest Arapların çoğunluğunun inkârcı olmasına rağmen aralarında ikinci hayata inanan bir kesimin bulunduğu da aşikârdır. Ölünün mezarı başına bir deve bağlayarak onu aç susuz ölüme terk etmeleri, ölünün yeniden dirileceğine, *akîre* veya *beliyye* denilen bu deveye binerek mahşer yerine gideceklerine inananları da vardı. Bazıları ise ölünün tekrar dünyaya döneceğine inandıkları için dönüşü sırasında faydalansın diye mezarına yiyecek, giyecek gibi ihtiyaç maddeleri koyuyorlardı.⁵⁸

Câhiliye Araplarının büyük bir çoğunluğu Yüce Allah'ı tanıyor, onu yaratıcı oluyor biliyor, dualarında veya yeminlerinde O'nun adını sıkça anıyorlardı. Ancak bu inanç zayıf, bulanık ve dünyevi arzulara yönelikti.⁵⁹ Başlarına bir sıkıntı geldiğinde dua ediyor, sıkıntı ortadan kalkınca Allah'ı unutuyorlardı. Varlığını hatırlamaları gerektiğini düşündüklerinde ise O'nunla direkt bağ kurmak yerine ikinci derecedeki tanrıçıkları konumundaki putlarını Yüce Allah'la iletişim kurma aracı olarak değerlendiriyor ve açıkça şirk koşuyorlardı.⁶⁰

Müşriklerin ortak koşmaya aracı saydıkları varlık bazen bir put, bazen bir melek, bazen şeytan veya herhangi bir tabiat gücü olabiliyordu. Yüce Allah'ın yanı sıra başka varlıklara ilahlık isnat etmeleri veya iletişim kurma aracı olarak görmeleri onların müşrik olmalarına neden oluyordu.⁶¹

Bazı Arapların Hicaz bölgesinde putların yanı sıra melek ve cin gibi rûhânî varlıklara ibadet ettikleri bilinmektedir. Meleklerin Yüce Allah nezdinde saygın bir konuma sahip oldukları, kendilerine tapılabileceği, onlara ibadet edilmesi halinde Allah katında şefaathçi olabilecekleri inancı vardı.⁶² Bu bağlamda Kur'ân'da bazı müşriklerin melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ettikleri şu şekilde yer almaktadır: “Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de, erkek çocukları onların mı?” (Sâffât, 37/149). Bu sorunun cevabı niteliğinde Enbiyâ sûresinin 26. âyetinde şöyle buyurulmaktadır: “Rahmân çocuk edindi dediler. Hâşâ hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır.”

Cinleri uluhiyyet derecesine çıkarıp onları kutsal kabul edip, onlara tapınmak suretiyle müşrik olan câhiliye Araplarının bazılarının bu durumla yetinmediğini ve Yüce Allah'la cinler arasında bir nevi soy bağı bulunduğunu iddia ettiklerini şu âyetten öğreniyoruz: “Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler (Sâffât, 37/158).⁶³

⁵⁷ Çağrı, “Arap”, 3: 319.

⁵⁸ Çağrı, “Arap”, 3: 319.

⁵⁹ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu -Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat-*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017), 25; Balci, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 71.

⁶⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 279.

⁶¹ Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm I-X*, (Beyrut 1993), 163-195.

⁶² Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 281.

⁶³ Hüseyin Çelik, “İslâm Öncesi Mekke'de Ruh ve Cin İnancı”, *Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu*, (İstanbul 2011), 315-332.

Arapların esas inanç sistemini putperestlik belirlese de onlar atalar ruhunun kutsallığına da inanıyorlardı. Bu inanç temel olarak kabilelerine ait değerleri korumayı amaçlamaktaydı.⁶⁴

Bu dönemin en yaygın ibadet şekli Kâbe'yi hacctmekti. Araplar nesî⁶⁵ yaparak hac mevsimini ilkbahar veya yaz aylarına ayarlarlardı. Bu aylara haram aylar diyerek bu aylarda savaş yapmazlardı. Bir başka ifade ile nesîyi haram ayların zamanını belirleme görevi olarak tanımlamak mümkündür.⁶⁶ Putlarının bulunduğu Kâbe'den başka tapınaklarını da hacctmeyi ihmal etmezlerdi. Kâbe'deki Hacer-i Esved'e karşı aşırı bir saygıları vardı.⁶⁷ Araplar yaygın olarak Kâbe'yi tavaf ederlerken aralarda bulunan putları, put evlerini ve sıradan taşları da tavaf ederlerdi. Kadınlar da dâhil olmak üzere birçok kabile günahlarından kurtuluşu sembolize etmek üzere çıplak tavaf eder ve bu uygulamaya *hille* adı verilirdi.⁶⁸

Câhiliye Arapları Beytu'l-Harâm'ı haccederken kendi putlarının önünde saygıyla eğilir, dua eder ve telbiye okurlardı.⁶⁹ Güneşe tapanlar ise putun bulunduğu tapınakta güneşin doğuşu, tam ortadaki hali (zevali) ve batışı sırasında günde üç defa ibadet ve dua ederlerdi. Demek ki Müslümanlıkta bu üç vakitte ibadet edilmesinin yasaklığı veya kerahat vakti diye belirtilmesinin esas nedeni güneşe tapanlara benzememektir.⁷⁰ Kur'ân-ı Kerim'de de Kureyş ve Sebelilerin güneşe ve aya secde ettiklerini ifade eden âyetler mevcuttur (Neml, 27/24; Fussilet, 41/37).

Arapların bazılarının yahudi ve hıristiyanlardan etkilenecek oruç tuttıkları bilinmektedir. Bu oruç, yeme, içme ve cinsel davranışlardan uzak kalma veya hiç konuşmama şeklinde olurdu. Ayrıca aşure günü de oruç tutulduğu bilinmektedir.⁷¹ Bu konuda Hz. Aşşe'nin şöyle bir rivayeti vardır: "Aşure, Kureyş'in câhiliye devrinde oruç tuttuğu bir gündü. Rasûlullah da buna riayet ediyordu. Medine'ye hicret edince bu orucu devam ettirmiş ve başkalarına da tavsiyede bulunmuştu. Fakat Ramazan orucu farz kılınınca kendisi aşure gününde oruç tutmayı bırakmış, bundan sonra Müslümanlardan dileyen bu günde oruç tutmuş, dileyen tutmamıştır" (Buhârî, Savm, 69). Bu rivayetten İslam'ın kuruluşu sırasındaki ilk Müslümanların bazı câhiliye âdetlerine devam ettikleri sonucunu çıkarabiliriz. Dinin özüne ters düşmeyen davranışların devamında da ilkeler açısından bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz.

Câhiliye döneminde çocukları sünnet ettirme oldukça yaygın bir âdet olmakla birlikte Kureyş içinde kız çocuklarını sünnet ettirenler de vardı. Toplumda gusül, ölülerin yıkanması ve kefenlenmesi uygulamaları da görülmekte, ancak genel uygulama olup olmadığı bilinmemektedir.⁷²

⁶⁴ *Anal, Ana Hatları ile İslâm Öncesi*, 282.

⁶⁵ Araplardaki nesî uygulaması, hac mevsimini her sene ilkbahar veya yaz aylarına denk getirme uygulamasıdır. "Haram aylar" (el-eşhuru'l-hurum) denilen bu dönem, bir barış ve esenlik zamanı olarak değerlendirilmek suretiyle ciddi bir ticari faaliyet hedeflenirdi. Ayrıca onlar yalnız Mekke'yi değil putlarının bulunduğu başka tapınaklarını da haccederlerdi. Mekke'deki Kâbe'ye ve Uzzâ, Menât, Zülhalasa gibi putların bulunduğu diğer tapınaklara yapılan bu ziyaretler birer bayram görünümündeydi. Ancak Araplar arasında, Has'am ve Tay kabileleriyle Huzâa, Yeşkür, Hâris b. Kâ'b kabilelerinden bazı zümreler gibi Kâbe'ye ve kutsal aylara saygı göstermeyenler de vardı. Arapların nesî uygulaması Mekke'nin fethine kadar devam etmiş ve Tevbe sûresinin 37. âyetiyle yasaklanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), VII: 216; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara 1982), 114; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 290.

⁶⁶ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 84.

⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Me'âd fî Hedy-i Hayri'l-'İbâd*, (Beyrut 1981), III: 612.

⁶⁸ Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (Beyrut 1960), I: 256-257; Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 88.

⁶⁹ *Ve'l-kâhî Târîhu'l-va'l-kâhî* I: 255.

⁷⁰ Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, (Beyrut trs.), II, 215-216.

⁷¹ Çağrı, "Arap", 3: 320.

⁷² Çağrı, "Arap", 3: 320.

Bu başlıkta aktardığımız bilgiler bizleri, Câhiliye Araplarının pek çok şekil ve yöntemle hem putlara hem de kutsallığına inandıkları çeşitli varlıklara taptıkları veya kendilerini Yüce Allah'a ulaştırma noktasında şefaatçi olacaklarına inandıkları sonucuna götürmektedir.

1.3. ARAPLARIN PUTLARINA BAKIŞLARI

Arapların nasıl bir bocalama içerisinde olduğu konusunda yukarıda bilgiler vermiştik. Onlar dini yaşamlarında birçok farklı inancı bir arada yorumlamışlar ve putperestlik inancına ulaşmışlardır. Ancak bu inançlarında da samimi olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir.

Konu hakkında oldukça geniş bilgi veren İbn Kelbî şu ifadelerle yer vermektedir: “Araplar her şeyden önce puta tapma konusunda ciddi değillerdi. Hatta öyle ki, zaman zaman bu putlara karşı saygısızlık ve başkaldırmalar olurdu. Bazen putları düşürüp kırdıkları, onlarla alay ettikleri ve onları hakir gördükleri görülürdü. Bu da onların putlara ibadetlerinin yüzeysel olduğunu ya da temel bir inançlarının olmadığına göstergesidir.”⁷³

Yine İbn Kelbî konuyla ilgili şöyle bir başka bilgi daha vermektedir: “Kinâne kabilesinin Cidde sahillerinde “Sa’d” adını verdikleri bir putları vardı. Bir gün bu kabileden birisi develerini bereket dilemek için bu putun önüne getirdi. Putun üzerinde kesilen kurbanların kanları vardı. Develer puta yaklaşınca ürktüler ve etrafa kaçışmaya başladılar. Devenin sahibi bu duruma çok üzüldü ve Sa’d putuna kızarak yerden bir taş aldı ve attıktan sonra ‘Allah belanı versin, develerimi ürktüttün’ dedi. Sonra develerinin peşine düşüp onları topladı ve şu beyitleri söyleyerek geri döndü:

Sa’d’ın yanına dağınıklığımızı toplasın diye geldik,

Sa’d bizi dağıttı, biz ondan değiliz.

Sa’d, doğru yolu göstermesi umulmayan, ne iyilik ve ne de kötülüğe yarayan taş parçasından başka bir şey değildir.”⁷⁴

Kaynaklarda yer alan Hâris b. Kays b. Adıyy b. Sa’d es-Sehmî’nin putlarla olan ilişkisi hakkında “bu adam daha güzelini bulana kadar bir taşa tapar, daha sonra ondan da güzelini bulunca eskiyi terk edip bu yeni taşa tapardı” ifadeleri putperest Arapların tapındıkları putlarla ilişkilerinde samimi olmadıklarını düşündürmektedir.⁷⁵

Câhiliye Araplarının samimi olmadıkları, putlar üzerinden oluşturdukları bir kazanç sisteminin Hz. Peygamber’le ortadan kaldırılmasına yönelik gösterdikleri tepkilerle de açıkça çıkıyordu. Sâd sûresinde “Tanrıları tek bir Tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir... Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur...” (Sâd, 38/5-6) ifadeleri ile Hz. Muhammed (s.a.v.)’i atalar dinine ihanet etmiş, onların bu putlardan elde ettikleri menfaat çarkına çomak sokmakla itham ediyor, kendilerini ise Yüce Allah’ın yakınları ve Kâbe’nin hizmetçileri olarak görüyorlardı.⁷⁶

Bütün bu bilgilerden de anlaşılmalıdır ki, Câhiliye Arapları, inandıklarını söyledikleri putlara gerekli saygıyı göstermemekteydiler. İnançları konusunda ilkeli ve samimi değillerdi. İşlerine gelmediği zaman putlarından yüz çevirmeleri veya saygısızca ifadeler kullanarak fiili

⁷³ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 7.

⁷⁴ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 7.

⁷⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, 69.

⁷⁶ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 74.

teşebbüslerde bulunmaları veya menfaatleri zedelenince ortaya koydukları tutumları onlar açısından izahı güç bir durumdur.

2. ARAPLARIN SAHİP OLDUĞU DİĞER İNANÇLAR

2.1. RAHMAN İNANCI

Arap yarımadasında ve daha çok Güney Arabistan'da var olduğu anlaşılan bir "Rahman" inancıyla karşılaşmaktadır. Mekkelilerin de Yemen'le olan bağlantılarından dolayı bu inancı Allah anlamında kullanıyorlardı. Nitekim bazı şairlerin *Rahman* ismini Allah'ı ifade etmek için kullandıklarını gösteren deliller bulunmaktadır.⁷⁷ Kaynaklarda Mekke müşriklerinin *Allah* lafzını "yeri göğü yaratan" manasına kullandıklarını görüyoruz.⁷⁸

Siyer müellifi İbn İshâk, Arapların çok farklı inançları olduğunu belirttiikten sonra Kâbe'ye karşı büyük bir saygı ve hürmet gösterdiklerini ve hac ibadetine önem verdiklerini söylemektedir.⁷⁹

Ya'kûbî'nin kaydettiği bir telbiyede Allah ile Rahman aynı anlamda kullanılmıştır. "Emrine boyun eğdik Allah'ım, boyun eğdik; sen Rahmansın"⁸⁰ ifadesinde dikkat çekici bir durum vardır. İslam'dan sonraki dönemlerde olduğu gibi İslam'dan önceki dönemlerde de yani Câhiliye döneminde de *Rab* ve *İlâh* kelimelerinin aksine Rahman kelimesinin çoğulunun bulunmamasından, bu kelimenin tek tanrıyla yani Allah'ı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Câhiliye Araplarının putlara tapmalarının yanı sıra gökleri, yeri ve bunların arasındakilerin tamamını yaratanın Yüce Allah olduğunu kabul ettikleri, tavaf yaparken Yüce Allah'ın eşinin ve benzerinin olmadığını ve davetine icabet edilmesi gerektiği düşüncesiyle Kâbe'yi tavaf ettiklerine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur.⁸¹

Arapların en eski inançlarının tevhid olduğunu ortaya koymak bakımında Kur'an'da pek çok âyet vardır. Ancak, onların bu Allah inancı İslâm akidesinin Allah inancından oldukça uzaktı. Yeminlerini Allah adına yaptıkları (Nahl, 16/38), başları sıkışınca Allah'a yalvardıkları (Yûnus, 10/22), melekleri Allah'ın kızları olarak telakki ettikleri (Necm, 53/21), yine Yüce Allah'a kız ve erkek çocuk isnat ettikleri (En'âm, 6/100) Kur'an'da açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bu âyetlerden Câhiliye Araplarının güçlü bir Allah inancına sahip oldukları sonucu çıkarılabilir. Lakin bu Allah inancıyla birlikte putları da aracı olarak kabul edip müşrik durumuna düşüyorlardı.⁸²

Bu durumu ortaya koymasından çocuklarına hep Yüce Allah'ın kulları bağlamında Abdullah ve Ubeydullah gibi isimler koyuyor, hem de putlara nispetle Abduluzza, Abdulmenat veya Zeydulmenat gibi isimler koyarak bu ikircikli tutumlarını sürdürüyorlardı.⁸³

Câhiliye dönemi şiirleri de bu konuda bizlere ışık tutmaktadır. İnsanın içinde gizlediklerini Allah'ın bileceği, yapılan her türlü davranışın hesap gününde önlerine konacağı, Allah'ın tek

⁷⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, (Kahire 1967), I: 131.

⁷⁸ Azimli, *Siyer*, (Ankara: BİLAY Yayınları, 2018), 55.

⁷⁹ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah, (Konya 1981), 100.

⁸⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I: 197-198.

⁸¹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, nşr. Eliza Lichtenstîter, (Beyrut trs.), 311.

⁸² Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 80.

⁸³ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 82.

ilâh olduğu, doğmadığı ve doğurmadığı, hesap gününde ceza ve ödülün olacağı gibi inançları bu şiirlerde karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴

Kâbe'yi Yüce Allah'ın evi olarak kabul eden Araplar, ona büyük saygı duyuyorlardı. Hac ibadeti onların dinî hayatlarında çok özel önemi olan bir uygulamaydı. Özellikle bu ibadet esnasında getirdikleri telbiyede “buyur Allah'ım, buyur!” ifadesi eşliğinde tavaflarını yapıyorlardı.⁸⁵

Allah inancına gösterdikleri saygı ve bağlılığın göstergesi olması bakımından Kâbe'nin onarımında sergiledikleri tutum dikkat çekicidir. Mekkeliler bu tamirat işine davet edilirken haram bir kazancın bu tamiratta kullanılmaması gerektiği üzerinde durmuş, adeta Yüce Allah'ı gücendirmekten imtina etmişlerdir. Kaynaklar tefecilik, kumar, fuhuş ve hırsızlık yoluyla elde edilen haram gelirlerin bu tamiratta kullanılması uygun görülmediğini beyan etmektedir.⁸⁶

Peygamber, kitap, melek, kader ve âhîret inançları da yine Câhiliye Araplarının Allah inançlarının bir tezahürü olduğu kanaatini güçlendirmektedir.⁸⁷ Ayrıca kaynaklarda bu dönem Kureyşli müşriklerin cünüplükten dolayı yıkandıkları ve ölümlerini de soğuk suyla yıkayıp defnettikleri bilgileri yer almaktadır.⁸⁸ Bu noktadan hareketle Câhiliye Araplarında tevhid bağlamında olmasa da bir Allah inancının varlığını söylemek mümkündür. Bu da bir tevhid akidesinin kalıntılarının o toplumda varlığı bakımından önemlidir.

2.2. ÜÇLÜ YILDIZ TANRILAR SİSTEMİ

Güney Arabistan'da yapılan kazılarda, İslam'dan önceki Arapların ay, güneş ve zühre yıldızından oluşan bir üçlü tanrılar sistemine taptıklarını belgeleyen kalıntılar bulunmuştur. Bulunan bu sistem tanrılar ailesini andırmaktadır. Bu inanışa göre ay, baba tanrı; güneş, ana tanrıça; zühre de oğul tanrı sayılmaktaydı. Birçok araştırmacıya göre diğer tanrı adları genellikle bu üç tanrıdan birinin sıfatlarından ibarettir. Bu sistemin Babil kaynaklı olduğu ve ilk defa Güney Arabistan'da ortaya çıktığı ve oradan da kuzeye doğru yayıldığı bilinmektedir.⁸⁹

Câhiliye döneminin üçlü yıldız-tanrılar sisteminin üçüncüsü olan Zühre yıldızı, güney Araplarının erkek saydıkları daha kuzeyde dişi olduğu kabul edilen tanrıdır. Aster adı Maînliler, Sebeliler, Hadramutlular ve Katabanlılar gibi birçok güney kabilesinden kalma kitabelerde zikredilmiştir. Esasen Asurlular, Bâbilliler, Ken'ânîler, İbrânîler ve Habeşler gibi diğer birçok kavimden kalma metinlerde Aster, Aşter, Atar gibi adlarla bu tanrıya inanıldığı bilinmektedir. Eski Arap kitâbelerinde görülen Ümmü Aster, Ebû Aster gibi ifadelerde bu tanrıya saygı dile getirilmiştir. Ancak bu ibarelerdeki “üm” (anne) kelimesinin güneşi, “eb” (baba) kelimesinin ise ayı ifade ettiği görüşü de vardır. Bu üç gezegenin bir tanrılar ailesini oluşturduğu dikkate alınırsa bu anlayışın güçlü bir ihtimal olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Aster'e tapanların onu kendilerine ana ve babaları gibi yakın bildikleri için böyle andıkları da kabul edilebilir. Sebelilerden kalma bir kitâbede Ümmü Aster, Bâbil'de olduğu gibi bir bereket tanrıçası olarak gösterilmiştir.⁹⁰

⁸⁴ Zekeriyâ Pak, “Cahiliye Arapları'ndaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sivas 2001), V: 312.

⁸⁵ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 27; Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 82.

⁸⁶ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 84; İbn Sa'd, *Tabakât*, I: 145.

⁸⁷ Azimli, *Siyer*, 55-58.

⁸⁸ Murat Sarıçık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 273-274.

⁸⁹ Şinasi Gündüz, “Dinsel Zenginlik ve Kültürel Harmoni Bağlamında Harran ve Harrânîler”, *Uluslararası Anadolu İnançlar Kongresi Bildirileri*, (Ankara: Evrak Yayınları, 2001), 300.

⁹⁰ Çağrı, “Arap”, 3: 320.

Araplarda bu üç gök cisminin yanı sıra Süreyya, Merih, Süheyli, Utarit, Aslan ve Zuhâl gibi başka yıldızlar da kutsal kabul edilmişlerdir. Bunların arasında Lahmi, Huzaa, Himyer, ve Kureyş kabilelerince Şi'ra Kur'an'da da geçmektedir (Necm, 53/49).

Bu bilgilerden anlaşılmalıdır ki, câhiliye dönemi Arapları, putların yanı sıra kutsal ve güçlü kabul ettikleri gök cisimlerine de tapmışlardır.

3. KÂBE'NİN KUTSALLIĞI

3.1. KÂBE'NİN TARİHSEL SÜRECİ

Veryüzünde inşa edilen ilk kutsal mekân olan *Kâbe*, Hz. Âdem tarafından yapılmış, Nuh Tufanı'ndan sonra da Hz. İbrahim ve Hz. İsmail onu yeniden inşa etmişlerdir.⁹¹

Müslümanların kiblesi olan *Kâbe*, “dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamındaki *ka'b* kökünden türemiş ve “küp şeklinde nesne” demektir.⁹² *Mâide* sûresinde iki yerde adı zikredilen (*Mâide*, 5/95, 97) *Kâbe*'nin bundan başka *Beyt* (Bakara, 2/125, 127, 158; *Âl-i İmrân*, 3/96, 97; *Enfâl*, 8/35; *Hâc*, 22/26; Kureyş, 106/3), *Beytullâh*, *el-Beytu'l-Atîk* (*Hâc*, 22/29, 33), *el-Beytu'l-Haram* (*Mâide* 5/2, 97), *el-Beytu'l-Muharrem* (*İbrâhim*, 14/37), *el-Mescidu'l-Haram* (Bakara, 2/144, 149, 150; *Mâide*, 5/2; *Tevbe*, 9/7, 19, 28), *el-Beytu'l-Ma'mûr* (*Tûr*, 52/4), *el-Meş'aru'l-Haram*, *Beniyye*, *Devvâre*, *Kâdis*, *Kible*, *Hamsa* ve *Müzheb* gibi farklı isimleri de vardır. Ancak halk arasında daha çok *Kâbe-i Muazzama* tabiri kullanılmaktadır.⁹³

Kâbe, Hz. İbrahim'den bu yana Allah'ın emri ile insanlar için tavaf ve ziyaret yeri oldu. Kur'an-ı Kerim'de *Kâbe* ile ilgili olarak şu ayetler yer almaktadır: “Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabed, Mekke'deki *Kâbe*'dir” (*Âl-i İmrân*, 3/96); “Biz beyti insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrâhim'in makamını namaz yeri edinin. Biz İbrâhim ve İsmâil'e, 'Tavaf eden, ibadete kapanan, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun' diye emretmiştik. İbrâhim, 'Rabbim, burayı emin bir şehir yap! Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır' dediğinde (Yüce Allah), 'Kim inkâr ederse onu kısa bir süre (dünyada) faydalandırır, sonra da cehennem azabına sürüklerim. O ne kötü bir akıbet tir!' demişti. Bir zamanlar İbrâhim, İsmâil ile beraber evin temellerini yükseltirken, 'Ey rabbimiz, bizden kabul buyur! Şüphesiz sen işitensin, bilensin, demişlerdi” (Bakara; 2/125-127). Bu âyetlere ilaveten “Doğrusu inkâr edenleri, Allah'ın yolundan yerli ve yolcu bütün insanlar için eşit kılınan *Mescidu'l-Harâm*'dan alıkoyanları ve orada zulüm ile yanlış yola saptırmak isteyen, can yakıcı bir azaba çarptırırız. Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için 'evimi' temiz tut diye İbrahim'i *Kâbe*'nin yerine yerleştirmiştik. İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üzerinde uzak yollardan sana gelsinler. Ta ki kendi menfaatlerine şahit olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken onun adını ansınlar. Siz de bunlardan yiyin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun. Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler, *Kâbe*'yi tavaf etsinler.” (*Hâc*, 22/25-29) buyurularak, *Kâbe*'nin putların merkezi değil, Yüce Allah'ın anıldığı ve ibadetlerin yapıldığı bir merkez olduğu vurgulanmaktadır. Ayette, tipik bir hac olayı tasvir edilerek İslâm inancına göre *Kâbe*'nin fonksiyonu izah edilmektedir denebilir.

⁹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul 1993), I: 18.

⁹² Sadettin Ünal, “*Kâbe*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 14-15.

⁹³ Ünal, “*Kâbe*” 24: 15.

Bu ayetler Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den önce de var olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak zaman içerisinde yıkıldığı, yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrâhim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı söylenebilir. Fakat Hz. İbrâhim'den önce kim tarafından yapıldığı konusunda Kur'ân'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şit olduğuna dair pek çoğu İsrâiliyyat kaynaklı rivayetler yer almaktadır.⁹⁴

Kâbe'nin amacına uygun şekilde ziyaret edilmesi, İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında puta tapıcılık gelenekleri ile bu fonksiyonunu kaybetmiş, içi putlarla doldurulmuş, hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'yi fethi ile Kâbe putlardan temizlenmiş ve ziyaretler amacına uygun hale getirilmişti.⁹⁵

Kâbe'nin Hz. İbrâhim'in onu yeniden inşasından sonra kaç kez yapıldığı konusunda benimsenen ana görüş, Amalika, Cürhüm ve daha sonra Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından olmak üzere üç defa inşa edildiği şeklindedir. Kusay'ın o güne kadar damı bulunmayan Kâbe'nin üzerini hurma dallarıyla örttüğü, Kureyş'in 605 yılında yaptığı yeniden inşa sırasında Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcası Abbas ile birlikte taş taşıdığı ve bu arada Haceru'l-Esved'i yerine koyma şerefini paylaşamayan Kureyş kabileleri arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önlediği kaynakların neredeyse tamamında yer almaktadır.⁹⁶

Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği döneminde Emevîlerin Mekke'yi kuşatmasında mancınıklarla atılan taşlar ve çıkan yangın nedeniyle Kâbe tahrip edilmiş ve bina yıktırılıp Hz. İbrâhim'in temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. Kâbe'nin yapısı 1630 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiş, ancak bu süreçte sadece basit onarım ve süsleme çalışmaları yapılmıştır. IV. Murad döneminde şiddetli bir fırtına ve sel baskınının ardından ne yapılması gerektiği hususunda fetva alındıktan sonra Kâbe yaklaşık altı buçuk aylık bir sürede büyük bölümü yılıp yeniden yapılmıştır.⁹⁷

Kâbe'nin idaresi sürekli olarak Hz. İbrâhim'in soyundan gelen insanların elinde oldu. İdare, Fihr'den itibaren Kusay'a kadar Lüey, Ka'b, Mürre, Kilâb yoluyla Kureyş'e kadar uzanmaktadır. Kusay'dan önce Kâbe'nin sorumlusu Huzeyl el-Huzâî idi. Huzeyl, ölümünden önce Kâbe emanetlerini kızı Hubba'ya bıraktı. Ancak Hubba kadın olduğu için Kâbe'nin anahtarı ve onunla ilgili görevler eşi Kusay'a geçti.⁹⁸

Kusay, Kâbe'nin muhafızlığını aldıktan sonra eski Kâbe'nin binasını yıkarak yerine hurma ağacından yapılan kerestelerle tavanlı bir bina yaptı. Kusay, Kâbe hizmetlerini geliştirerek kurumsallaşması yönünde önemli adımlar attı.⁹⁹ İslâm'dan sonra, Kusay'ın kurumsallaştırdığı bu görevlerden, İslâm'a uygun olanlar aynen devam etti ve uygun olmayanlar da kaldırıldı.¹⁰⁰

Bu görevlerden sidânet veya hicâbet görevi, Kâbe'nin perdedarlığı ve anahtarcılığı görevidir. Aynı zamanda dini önderlik anlamına da gelir. Sikâyet, Mekke'yi ziyarete gelen hacılara tatlı su dağıtma işidir. Bu su zezem kuyusu açılıncaya kadar Kâbe'nin önünde altı deri ile kaplı havuzlarda depo edilirdi. Rifâde Mekke'yi ziyarete gelen hacıların fakirlerine yemek verme

⁹⁴ Ünal, "Kâbe" 24: 16.

⁹⁵ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 112.

⁹⁶ Ünal, "Kâbe" 24: 16.

⁹⁷ Ünal, "Kâbe" 24: 16-17.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, I: 211-213; Ali Hikmet Berkî-Osman Keskiöğlü, *Hız. Muhammed ve Hayatı*, (Ankara 1981), 25; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 110-117.

⁹⁹ Berkî-Keskiöğlü, *Hız. Muhammed ve Hayatı*, 25.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, I: 211-216;

vazifesidir. Bu görev halen devam etmektedir. Emvâl-i Muhâcere, Kâbe'deki putlara vakfedilen veya hediye edilen eşyayı koruma görevidir. İmâre ise Kâbe'de ahlak dışı veya yüksek sesle konuşmaya engel olma görevi olarak izah edilebilir.¹⁰¹ Bunların dışında Mekkeliler Kâbe'nin her türlü işiyle meşgul olmuş ve Kâbe'nin bütün hizmetlerini üstlenmişlerdir.

3.2. Zemzem Suyu

Araplar arasında zemzem suyunun da oldukça önemli bir yeri ve manası vardı. Zemzem kuyusu Kâbe'nin yaklaşık yirmi metre doğusunda olup, kırk metre derinlikte yer almaktadır.¹⁰² Suya bu isim “bol ve akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” anlamlarındaki zemzem kelimesiyle verilmiştir. Hz. İsmâil'in annesi Hâcer'in, uzun arayışlardan sonra İsmâil'i bıraktığı yerde suyun kaynağından fışkırarak aktığını görünce, “Yavaş yavaş ak, dur!” demesi veya etrafa yayılmaması için çevresini kumla çevirmesinden dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür.¹⁰³

Mekke'ye insanların yerleşmesine zemin hazırlayan unsurların en önemlilerinden olan zemzem kuyusu, Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil tarafından temelleri yükseltilen Kâbe ile bütünleşerek Mescid-i Harâm'ın kutsal kabul edilen mekânlarından biri haline geldi ve daha sonra hacıların ve umrecilerin su ihtiyacı bu suyla giderilmeye başlandı.¹⁰⁴

Mekke'de yaşayan Cürhümlüler, zamanla Allah'ın evine saygısızlık göstermeye ve şehre dışarıdan gelenlere karşı kötü davranmaya başladılar. İbn Hişâm'a göre bu yüzden zemzem suyu bir süre sonra çekildi.¹⁰⁵ Cürhümlüler, Huzâa ve onları destekleyen Kinâneoğulları'na yenilince Hacerüleşved'i yerinden söküp bir yere gömdükten sonra zemzem kuyusunu kapatıp Yemen tarafına gittiler. Asırlarca üzerinden sel sularının geçtiği kuyu tamamen kapandı.¹⁰⁶ Uzun bir aradan sonra zemzem kuyusu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dedesi Abdulmuttalib tarafından yeniden ortaya çıkarıldı.¹⁰⁷

Açılan kuyunun içerisinden iki adet heykelle birlikte silâh, kılıç, zırh ve çeşitli süs eşyasıyla üzerinde Arapça ibareler bulunan bazı taşların çıkması bu eşyaların kuyuya adak olarak atıldığını göstermektedir.¹⁰⁸ Kâbe'yi ziyarete gelenler zemzemden faydalıyor ve memleketlerine de götürüyorlardı. İslâm öncesinde yılda bir defa zemzem kuyusunun etrafında tören düzenlenir, böylece suyun yıl boyunca eksilmeyeceğine inanılırdı. Mekkelilerin inancına göre Şâban ayının ortalarındaki bir gece kuyunun su seviyesi yükselir, tadı çok güzel olurdu; bu gecede herkesin katıldığı törenler yapılırdı.¹⁰⁹

Kaynaklarda zemzem suyu ile ilgili yer alan bilgilerden bu suyun Araplar arasında kutsallığa varan bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Zemzem'in Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dedesi tarafından ikinci kez ortaya çıkarılışı sırasında yaşananlar bunun en açık delillerini

¹⁰¹ Hayati Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, (İstanbul 1982), I: 62-64.

¹⁰² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Zemzem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44: 242.

¹⁰³ el-Mec'ûdî *Muhtasaru'z-Zohab* I: 242 II: 127

¹⁰⁴ Cavâd Ali *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kabe'l-İslâm*, (Beirut 1993), VI: 396.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Sîre* I: 127

¹⁰⁶ Ebu'l-Velîd el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Ahbâr*, I-II, (thk: Rüşdî es-Sâlih *Melhas*), (Beirut trs.), II: 41.

¹⁰⁷ İbn İcâz *Sîratü İbn İcâz* 2-5

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, (Mekke 1986-

¹⁰⁹ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *er-Rihle*, (Beirut: Dârü's-Şarkî'l-Arabî, trs.), 103-104.

¹¹⁰ Küçükbaşçı, “Zemzem”, 44: 242-246.

oluşturmaktadır.¹¹¹ Aynı önem şimdilerde tüm dünya Müslümanları arasında büyük oranda devam etmektedir.

4. İSLAM'DAN ÖNCE ARAP YARIMADASINDA SEMAVİ DİNLER

4.1. YAHUDİLİK

Yahudilik, İslamiyet gelmeden önce Arap Yarımadasına girmişti. Ancak bu girişlerinin ne zaman, nasıl ve nereden olduğu konusundaki en güçlü görüş, Milâdî birinci asırda Roma'nın Suriye ve Mısır hâkimiyetinden sonra Yahudilerin bu bölgeye yerleşmeye başladıkları yönündedir. Üzerlerindeki baskının artması neticesinde Hicaz bölgesinin içlerine kadar ulaşmışlar ve böylece Medine, Hayber, Fedek ve Vâdî'l-Kurâ bölgelerine yerleşmişlerdir. İslâm'dan önceki Arapların Yahudilerle ilişkileri ve Yahudiliğin Araplar üzerindeki etkisine dair kaynaklardaki bilgiler oldukça az görünmektedir. Talmud'da Yahudilerin körfez çevresindeki Araplarla ticarî münasebetler kurdukları belirtilmektedir. Aynı eserde bir grup Arabın Yahudi din adamlarına gelerek bu dini kabul ettiklerinden de söz edilir.¹¹²

Bir gurup tarihçi, Yahudilerin bir kısmının Hicaz bölgesine Filistin'den geldiğini ileri sürer. Bu Yahudiler kendi dini doktrinleri olan yeniden diriliş, sevap ve günah konularında Tevrat'ın verdiği bilgileri yaymaya çalışmışlar; az da olsa Arap putperestliğine olumsuz etkide bulunmuşlardır. Bunu Medine halkının İslâm'ı diğer Arap topluluklarından daha önce kabul etmelerine bakarak anlayabiliriz.¹¹³

Ancak Yemen ile kısmen Medine ve çevresi istisna edilirse İslâm'dan önceki Araplar arasında Yahudiliğin fazla bir ilgi gördüğü söylenemez. Hıristiyanlığın Suriye'de yayılmasının ardından Romalıların baskısıyla Suriye ve Filistin Yahudilerinden bazıları Hicaz'daki dindaşlarının yanına göç etti. Muhtemelen milâttan sonra II. veya III. yüzyılda aynı bölgeye göçen Yemen asıllı Evs ve Hazrec kabileleri ile Yahudilerin arası hiçbir zaman düzelmemiş ve Yahudiliğin bu bölge Arapları üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştı.¹¹⁴

Yahudiler, Medine'deki varlıklarıyla kıyaslandığında Mekke'de yok denecek kadar az bir varlık gösteriyordu. Arabistan'ın farklı bölgelerinde düzenlenen fuarlarda, özellikle Ukâz panayırında ticaretleriyle meşhurdular. Buralarda sadece ticaret yapmıyor, aynı zamanda kendilerini gelecekte haber veren kâhinler olarak da tanıtıyordu. Özellikle cahil bedeviler üzerinde etkili oldukları düşünülmektedir.¹¹⁵

Yemen hükümdarından Zû Nuvâs'ın Yahudiliğe girmiş olmasıyla bölgede en parlak günlerini yaşayan Yahudiler, Güney Batı Arabistan'ın Hıristiyan Habeşliler tarafından işgaliyle bir daha toparlanamayacak duruma düşmüşlerdir.¹¹⁶ Bu hükümdar aynı zamanda halkın da Museviliğe girmesi hususunda yardımcı ve ısrarcı olmuştur. Zû Nuvâs, Museviliği Yemen'e göç eden Yahudilerden öğrenmişti. Yahudiler, kuzeybatıdaki vahalara Teyma, Hayber, Medine ve Fedek'e daha miladın birinci asrında hicret etmişler ve zengin olmuşlardı. Bunlar, buralarda kapalı cemaatler halinde yaşamış olmakla beraber, bazı Arapları dinlerine döndürmüşler, içlerine almışlar ve dilde tamamıyla yerli halka uymuşlardır. Bu Yahudiler daha çok çiftçi, tüccar ve kuyumcu olarak ekonomik hayatlarını elde ettiler. Ancak çoğunlukla Araplar

¹¹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi* I 20.

¹¹² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI: 511-514.

¹¹³ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (İstanbul 1985), 96.

¹¹⁴ Çağrıçı, "Arap", 3: 320.

¹¹⁵ Apak, *Ana Hatıralarla İslâm Öncesi*, 241.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 34-55; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 9.

tarafından hor, hakir ve küçük görüldüler. Dolayısıyla da Yahudiler, Araplar üzerinde çok sınırlı bir dini etki yapabildiler.¹¹⁷

Bununla birlikte bölgedeki Yahudilerin kendilerini diğer milletlerden ve dinlerden üstün görmelerinden ötürü bu din tarihin hiçbir döneminde Araplar arasında umulan ilgiyi görememiştir.¹¹⁸

Yahudilerin Mekke döneminde sadece ticari amaçlarla buldukları Mekke'de Müslümanlarla herhangi bir düşmanlık duygusu yaşamadıkları halde Medine döneminde tam aksine başlıca düşman haline geldikleri bu dönemde inen âyetlerden anlaşılmaktadır (Bakara, 2/111, 120, 135, 140; Nisâ, 4/46, 160; Mâide, 5/18, 41, 51, 64, 82; Nahl, 16/118).

4.2. HİRİSTİYANLIK

İslam'dan önceki Araplar üzerinde Hıristiyanlığın etkisi Yahudilerden daha güçlü olmuştur. Dördüncü miladî asırdan itibaren Arap yarımadasına kuzeyde Şam bölgesinden, güneyde ise Habeşistan üzerinden giren Hıristiyanlığın serüveni beşinci yüzyılda hız kazanmış, bu dönemde doğu bölgesinde Ya'kûbîler, Nasturîler ve Melkîler adıyla üç Hıristiyan mezhebi etkin halde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹¹⁹ Bunun sonucunda da Hîre şehrinde Araplardan oluşan bir Hıristiyan topluluk meydana gelmişti. Bu süreçte ilk defa 563'te tahta çıkan Amr b. Hind bu dini kabul etti. 583'te hükümdar olan kardeşi IV. Münzir'in oğlu III. Nasr Hıristiyanlığı kabul etmişti.¹²⁰

Kuzeyde Hıristiyanlığın en yaygın olduğu toplum Gassânîlerdi. Bu kabile Yahudiliği de kısmen kabul etmiş ve semavi dinler açısından stratejik bir topluluk haline gelmişlerdi. Zaten büyük devletler arasında taraftarlığına ihtiyaç duyulup yanlarına çekilmeye çalışılan bir topluluk olduklarından önemleri oldukça büyüktü.¹²¹

Putperestliğin baskıcı ve sade yapısına Hıristiyanlığın mistik cazibesi önemli bir alternatif olmuş, buna ek olarak Hıristiyanların zengin kültürü, gösterişli mabetleri, dinsel kıyafetleri, heykelleri ve hepsinden önemlisi Hıristiyan misyoner ve rahiplerin telkin çabaları Arapları bu dine yaklaştırmıştır. Koyu bir putperest olmasına rağmen İbnu'l-Kays ve Abdullah b. Aclan gibi şairlerin de şiirlerinde Hıristiyanlık'tan şekilsel çekicilik bakımından övgüyle bahsetmelerine neden olmuştur.¹²²

Hıristiyanlık, kuzey Arabistan dışında Yemen ve Hicaz bölgesinde de yayılma imkânı buldu. Burada Necran Hıristiyanları göze çarpan en büyük topluluktu. Hıristiyanlığın Yemen'deki ve akabinde diğer Arap bölgelerinde yayılmasının en büyük etkeni kralı Hıristiyan olan Habeşistan hükümdarlığıydı. Bu krallık Bizans'ın da desteğini alarak, Arap yarımadasında müdahalelerde bulunmuştu.¹²³ Bunlardan birinde Kur'an'da da bahsedilen (Fil, 105/1-5) Habeş

¹¹⁷ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 10.

¹¹⁸ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 242.

¹¹⁹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 244.

¹²⁰ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul 1980), I: 127-128; Çağrı, "Arap", 3: 320.

¹²¹ J. Spencer Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Time*, (Beyrut 1990), 50-86.

¹²² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV: 237 VI: 582-639. *Günaltay İslâm Öncesi Araplar*, 91-96.

¹²³ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 32-35; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III: 532-538; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I: 95-100; Zekiye Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara 2010), 63-86.

kumandan Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsü ve Kâbe'nin cazibesini San'a'daki Kulleys kilisesi aracılığıyla söndürme çabasıydı.¹²⁴

Harici etkiler karşısında kolayca etkilenen Araplar, Hıristiyanlığı bambaşka bir gözle görmüş, Doğu Roma İmparatorluğu'nun da devlet dini olarak Hıristiyanlığı seçmiş olmasıyla, büyük bir cazibeye kapılmışlardı. Özellikle Hicaz bölgesinde sıkı ilişkiler içerisinde olan kuzey Arapları güneydeki akrabalarını Hıristiyanlığa çekebilmek için büyük çaba harcamışlardı. Bu konuda misyonerlerin çabaları da önemli sayılmalıdır.¹²⁵

Kaynaklarda yer alan bu bilgilerin zenginliğinden, İslam öncesi Arap yarımadasında Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın oldukça etkin rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

5. DİĞER DİNLER

5.1. HANİFLİK

Hanif kelimesi, birtakım telaffuz farklılıklarıyla birlikte Sâmi dillerinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kenancada “kötülüğe meyilli ve sapkın olmak, iftira etmek”, İbranice Kitab-ı Mukaddes'te “dinsiz, murdar, doğru yoldan uzak, kirli”, Yeni İbranice Aramîcede “ikiyüzlü” ve Süryanicede “putperest” gibi olumsuz manalarda kullanılmıştır.¹²⁶ İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arab adlı eserinde “Hz. İbrahim'in dininde olanlar, Müslümanlar, sünnet olup Kâbe'yi tavaf edenler, meyletmek, hacılar, istikamet, istikamet üzere olanlar” *hanif* olarak değerlendirilmektedir.¹²⁷ Hanif kelimesinin Araplar arasında yaygın anlamlarından hareketle, diğer dillerdeki kullanımlarını ve anlamlarını göz ardı etmek doğru değildir.¹²⁸ Ancak Kur'ân-ı Kerim'de on iki yerde geçen kelime, sekiz yerde Hz. İbrahim'in dini için (Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/79, 161; Nahl, 16/120, 123), bir yerde Yüce Allah'ın birliğine şirke sapmadan iman edenler için (Hac, 22/31) ve üç yerde de tevhid ve ihlas ile dinde salah ve doğruluk için (Yûnus, 10/105; Rûm, 30/30; Beyyine, 98/5) geçmektedir.

Haniflik, bir din olarak adını Hz. İbrahim'den almamıştır. Ancak bu ismin Hz. İbrahim'in yolunu takip edenlere nispet edildiğini beyan bağlamında Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçmektedir: “İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyandı. Dosdoğru *hanif* bir Müslümandı. O müşriklerden de değildi” (Âl-i İmrân, 3/67). Ayetten de anlaşılacağı gibi, Hz. İbrahim, Yahudi ya da Hıristiyan olmadığı gibi, kendisinin dinine de bir ad koymamıştı. Burada *hanif* olarak işaret edilen kelime, Hz. İbrahim'in putlara ibadet etmemesi anlamında kullanılmış olmalıdır. Çünkü bir başka ayette: “Üzerine gece basınca (İbrahim) bir yıldız gördü. ‘Rabbim budur’ dedi. Yıldız batınca ‘batanları sevmem’ dedi. Ay'ı doğarken görünce ‘Rabbim budur’ dedi. O da batınca ‘Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette sapan topluluktan olurum’ dedi. Güneş'i doğarken görünce ‘Budur Rabbim, bu daha büyük’ dedi. O da batınca dedi ki; ‘ey kavmim ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım ben yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim” (En'âm, 6/76-79). Burada da açıkça görüldüğü gibi, Hz. İbrahim birkaç deneyimden sonra Yüce Allah'ı bulmuş; ancak kendisine bir din isnat etmemiştir.

¹²⁴ Ahmet Lütfi Kazancı, “Ebrehe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10: 79.

¹²⁵ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 2-10.

¹²⁶ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16: 33.

¹²⁷ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 9: 56-57.

¹²⁸ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 82.

Araplar arasında putperestliğin gittikçe güç kazandığı bir dönemde puta tapanların büyük bir sapıklık içerisinde olduğunu ileri süren bir topluluğun varlığından haberdarız. Rivayete göre Varaka b. Nevel, Osman b. Hüveyris, Ubeydullah b. Cahş, Zeyd b. Amr'dan oluşan bu dört kişilik topluluk, putlar için düzenlenen bir törende bir araya gelerek uzun süre tartışma yaptıktan sonra şöyle bir sonuca vardılar: "Vallahi kavmimizin taptıkları putların ve bağlandıkları dinin hiçbir değeri yoktur. Babaları İbrahim'in dinini öz şeklinden uzaklaştırdılar. Görmeyen, işitmeyen, fayda ve zararı dokunmayan taş a mı tapıyoruz? Kendimiz için bu inançların dışında başka bir yol aramalıyız."¹²⁹ Bu görüşme onların yeni kararlar vermesini sağlamış olmalı ki, Varaka b. Nevel ve Osman b. Hüveyris Hıristiyan olurken, Ubeydullah b. Cahş Müslüman olmayı tercih etti. Zeyd b. Amr da Hıristiyan olmamakla birlikte putlara tapmaktan vazgeçti.¹³⁰

Haniflerin, Hıristiyanlarla bir arada yaşadıklarından ötürü kendilerine has bir din ortaya attıkları iddiası, bu ifadenin Kur'an'da Hz. İbrahim için kullanılmasından dolayı asılsız kabul edilmelidir. Kaynaklarda hanifliğin bir din olup olmadığı tartışılmış, Hz. İbrahim döneminden Hz. Muhammed dönemine kadar yaklaşık 2.500 yıllık bir süreçte sistematik bir yapıya sahip olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Daha genç olmalarına rağmen bölgede Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın orijinalliklerinin bozulmuş olması hanifliğin bu uzun süreçte çok daha fazla tahribata uğrama ihtimalini güçlendirmektedir.¹³¹

Bu tartışmaların yanı sıra Hanifler, insanları tevhide davet ederek, putlara ibadet, kumar, içki ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi gibi câhiliye adetlerini terk etmeye çağırdılar. Hanifler ölümden sonra yeniden dirilmeye inanıyorlardı.¹³² Haniflik diğer dinlere göre İslam'a en yakın olanıydı.

5.2. SÂBİLİK

Sâbiî (subbâ, subbî) ve *sâbiîlik* terimleri, Arap komşularınca Güney Mezopotamya'da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmaktadır. Terimin kaynağı hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genellikle İslâm âlimleri *sâbiî* kelimesinin Arapça sab' (dönme, değişme) veya sabv (meyletme, çocukluğa dönme) kökünden geldiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir görüşe göre sâbiî, Mandence'deki sabaa (vaftiz olmak, yıkanmak) kökünden alınmış ve Arapça kurallara göre türetilmiştir.¹³³ Kendilerini Mandenler ya da Nasuralar olarak adlandıran Sâbiîlerde Manden, cemaatin bütün üyeleri için kullanılırken, Nasura rahipler ve ileri gelen cemaat üyeleri için kullanılıyordu.¹³⁴

Sayıları az da olsa câhiliye Arapları arasında Sâbiîlik inancına mensup olanlar vardı. Kur'an'da iki yerde (Mâide, 5/69; Hac, 22/17) Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte aynı yerde fakat farklı inanç olarak zikredilirler. Aynı ayetlerde iyi davranışlar sergileyenlerinin cennete gideceğinden söz edilir. Sâbiîlerin, Mandeni fırkasından oldukları yaygın görüşler arasındadır.¹³⁵

Yüce varlık ve yaratıcı güç gibi temel inançları olan Sâbiîler, kendilerine özel duaları ve kutsal günleri, bayramları olan ve oruç, kurban gibi dini ritüellere sahip bir topluluktu. Alkollü içeceklerden uzak durur, Hz. Yahya'ya büyük saygı duyarlar ve onu ışık peygamberi olarak

¹²⁹ Muhammed Hudaî, *Târîhu'l-Umumi'l-İslâmiyye*, (Kahire 1915), 60.

¹³⁰ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 21.

¹³¹ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 90-91.

¹³² Hasan, *İslam Tarihi*, 97.

¹³³ Gündüz, "Sâbiîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 341.

¹³⁴ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 250.

¹³⁵ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, (Samsun 1998), 112-113.

nitelendirirlerdi.¹³⁶ Sâbiîlerin yıldızlara, Ay'a ve Güneş'e taptıkları yönünde iddialar bulunmakla birlikte farklı inançların bir araya gelmesinden oluşan bir din olduğu görüşü de mevcuttur.¹³⁷

Görüldüğü gibi Sâbiîlerin inançları çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik içerisinde semavi dinlerin de etkisinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kur'an'daki ifadelerden yola çıkarak Yahudilikle Hıristiyanlık dinlerinin bozulmuş bir sentezi olduğu düşüncesi kabul edilebilir.

5.3. MECÛSİLİK

Mecûsilik, eski İranlıların peygamber kabul ettikleri Zerdüş'te isnat edilir. Ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüellerinden ötürü bu dine Ateşperestlik de denilmiştir. Zerdüş'te, Ahura-Mazda ismiyle Tanrı'yı kâinatın sahibi, hayır ve şerri takdir eden, her şeyi bilen ve gören, iyiliğe karşılık iyilik, kötülüğe karşılık kötülük eden olarak tanıtır. Ona göre kötü ve temiz olmayan varlıklar kötülüğün sembolü şeytanî kuvvet olan Ehriman tarafından yaratılmıştır.¹³⁸

Bir başka ifade ile Sâbiîler, hayır ve şer olarak kâinatta iki üstün gücün varlığına inanırlar. Bu inançlarını hayır ilahı "Nur" ve şer ilahı "Zulmet"le simgeleştirmişlerdir. Onlara göre ateş, sadece yakıcı bir unsur olmayıp hayrın esası olan nurun da kaynağıdır.¹³⁹ Bu din, İran ve Arap yarımadasının İran'a yakın olan doğu bölgelerinde ve özellikle Bahreyn civarlarında oldukça yaygın bir inandı. Araplar arasında genel manada pek itibar gördüğü söylenemez. En önemli neden olarak İranlıların asabiyet bağlamında Arapları küçümsemeleri, hor ve hakir görmeleri kabul edilebilir.¹⁴⁰ Hîre'de bulunan Arap kabileleri siyasal anlamda bağlı oldukları İranlıların dini olan Zerdüştlüğü değil, düşmanları veya rakipleri konumundaki Bizanslıların dini olan Hıristiyanlığı tercih etmişlerdi.¹⁴¹

Arap Yarımadası'ndaki Mecûsîlerin çoğunluğu Bahreyn ve Uman'a yerleşmiş İranlı göçmenler, Hecer ve Amman'da yaşayan bazı Arap kabileleri arasında görülmekteydi. Bununla birlikte Temîm, Abdülkays, Hanîfe gibi bölgelerde yaşayan Arapların bir kısmının da Mecûsîliği benimsediği bilinmektedir.¹⁴²

Zerdüş'ten günümüze kadar Mecûsî inançlarında birçok değişiklik olmuştur. Mecûsî dinî metinlerinde tanrı inancı açısından farklı inanç özellikleri yer almıştır. Peygamber Zerdüş'ten beri var olan bir tek üstün gücün, Ahura Mazda'nın varlığını savunmuş, Ahura Mazda her şeyi bilen, mutlak iyi ve âdil olan tek tanrıydı. Bütün varlıkların Ahura Mazda'dan meydana geldiğine inanan Zerdüş'ten oluşun başlangıcını, yüce tanrıdan zuhur eden ya da onun tarafından yaratılan yedi aslî ilâhî varlıkla açıklamıştır. Zerdüş'te, iyilikle kötülüğün metafizik boyutta değil ahlâkî boyutta var olduğunu düşünmüştür. Kötülüğe ve yalana rağbet eden ruhlar Ahura Mazda'nın düşmanlarıdır. Kötü ruhlar arasında en başta geleni Ehrimen'dir. Kötü karakterli ruhlara genel bir isim olarak Devalar da denilmektedir.¹⁴³

5.4. DEHRİLER

¹³⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 701-705; Gündüz, "Sâbiîlik", 344-345.

¹³⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 253.

¹³⁸ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 248-249.

¹³⁹ Hasan, *İslam Tarihi*, 95.

¹⁴⁰ Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 67.

¹⁴¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi*, 249.

¹⁴² Mahfuz Söylemez, "Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Çorum 2007), 383-392.

¹⁴³ Gündüz, "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 281.

Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist bir felsefe akımı olarak değerlendirilen, “mutlak zaman” anlamına gelen *dehr* kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılan ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eden dehriyye, belirgin şahsiyetlerin oluşturduğu bir felsefi akımı ifade etmesi yanında çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı tezlerin de ortak adıdır.¹⁴⁴

İslâm’dan önce bazı Câhiliye Arapları arasında *dehriyye* anlamında materyalist bir dünya görüşünün mevcut olduğu, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle zikredilmektedir: “Dediler ki hayat ancak yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman (dehr) helâk eder” (el-Câsiye, 45/24). Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in, “Dehre sövmeyiniz, çünkü dehr Allah’tır (veya Allah dehrdir)” rivayetleri mevcuttur (Müsned, V, 299, 311; Buhârî, “Edeb”, 101; Müslim, “Elfâz”, 4). Dehrîler, hayatı dünya hayatından ibaret görmekle duyulur nesnelere tabiatlarına takılıp kalmışlardır. Bu tabiatların birleşip dağılmasıyla ölümün ve hayatın vuku bulduğuna inanmaktadırlar. Bu bilgilere göre Dehrîler zamanı Tanrı olarak kabul eden, yaşatanın da öldürenin de aslında zamandan başka bir şey olmadığına inanıyorlardı. Zamanın ezeli olduğu, âlemin bir yaratıcısının da bulunmadığı görüşünde olan Dehrîler, materyalist bir felsefeye sahip görülmektedirler.¹⁴⁵

SONUÇ

Din, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olagelmiş bir olgudur. Bu olgu zaman zaman ilahi olmakla beraber, zaman zaman gayr-ı ilahi olabilmektedir. Câhiliye dönemi Arapları da doğal olarak ilahi veya ilahi olmayan dinlere mensup olmuşlardır.

Onların ilahi olmayan dinlerinin başında putperestlik inancı gelmektedir. Putperestlik Tanrı’yla insanlar arasında yardımcılık yaptığına inanılan çeşitli nesnelere tapınma şeklinde ortaya çıkmış bir inanıştır. Putperestliğin yayılmasının en önemli nedeni, Mekke’den uzaklaşan insanların putlarına saygılarını ifade edebilmeleri amacıyla oradan aldıkları taş parçalarının etrafında tavaf etme istekleridir.

Mekke’de bulunan en ünlü putlar Lat, Uzza, Menat ve Hubel adlı putlardı. Toplam 360 puttan bahsedilirken fal okları da Câhiliye Araplarının en çok değer verdiği inanışlarından birisiydi.

Putperest olmalarına rağmen, Câhiliye Araplarının putlarına yeri geldiğinde hiç değer vermedikleri, onlara hakaret ve fiili saldırılarda buldukları bir gerçekliktir. Bu dönem Arapları bu inançları yanında Rahman ve üçlü Yıldız Tanrılar Sistemi adını verdikleri inançlara da sahiptiler. Kâbe ve Zemzem de oldukça önemli bir değer taşımaktaydı.

Câhiliye Arapları aynı zamanda Yahudilik, Hıristiyanlık dinlerine de ilgi göstermişlerdi. Haniflik, Sâbîlik, Mecûsîlik ve Dehrîlik dinlerin mensup Arapların sayısının az olmakla birlikte var olduğunu çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Hız. Peygamber’in doğduğu sıralarda Araplarda putperestlik inancının zayıflamaya yüz tuttuğunu ve içlerinden bir kısmının ahiretin varlığına inandıklarını söyleyebiliriz. Bugün de câhiliye döneminin yanlış bir takım inanış ve uygulamalarını Müslüman toplumlarda görmek mümkündür.

¹⁴⁴ Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 107.

¹⁴⁵ Altıntaş, “Dehriyye”, 9: 107.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 107-109.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî. *Bulûğu'l-Ereb II*, Beyrut trs.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu -Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat-*, İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Siyer*, Ankara: BİLAY Yayınları, 2018.
- Balcı, İsrail. *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Baş, Eyüp. *İslam Kurumları Tarihi El Kitabı*, İstanbul: Grafiker Yayınları, 2013.
- Berkî, Ali Hikmet - Keskiöğlü, Osman. *Hız. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 1981.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî*, İstanbul 1981.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-Hayevân VII*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm I-X*, Beyrut 1993.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Zâdu'l-Me'âd fî Hedy-i Hayri'l-'İbâd III*, Beyrut 1981.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982.
- Çağrıncı, Mustafa. "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 3: 316-321.
- Çelik, Hüseyin. "İslam Öncesi Mekke'de Ruh ve Cin İnancı", *Kur'ân Öncesi Mekke Toplumunu*, İstanbul 2011, 315-332.
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Danışman, Nafiz. "Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei" *AÜİFD* 5/1-4, Ankara 1956.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Ensârî, Abdulkuddus. *et-Târîhu'l-Mufasssal li'l-Kâ'beti'l-Müşerrefe Kable'l-İslâm*, Kahire, trz.
- Ezrâkî, Ebu'l-Velîd. *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Ahbâr I-II*, thk: Rüşdî es-Sâlih Melhas, Beyrut trs.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbâru Mekke II*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke 1986-1987.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 7: 17-19.
- Fehd, Tefvik. "Lât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, 27: 107-108.
- Fehd, Tefvik. "Menât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2004, 29: 121-122.
- Güç, Ahmet. "Put", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 34: 364-365.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun 1998.

- Gündüz, Şinasi. “Dinsel Zenginlik ve Kültürel Harmoni Bağlamında Harran ve Harrânîler”, *Uluslararası Anadolu İnançlar Kongresi Bildirileri*, Ankara: Evrak Yayınları, 2001, 300-308.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 279-284.
- Gündüz, Şinasi. “Sâbiîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 341-344.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi I*, İstanbul 1993.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- Hudarî, Muhammed. *Târîhu'l-Umeme'l-İslâmiyye*, Kahire 1915.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- İbn Cübeyr, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *er-Rihle*, Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî, trs.
- İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, nşr. Eliza Lichtenstîter, Beyrut trs.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye I-II*, nşr. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî ve Abdulhafîz eş-Şelebi, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005.
- İbn İshâk, Muhammed. *Sîretu İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. *Lisânu'l-Arab IX*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Sa'd. *et-Tabakât I*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968.
- İbnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Kitâbu'l-Esnâm*, Kahire 1924.
- İbrahim Hasan, Hasan. *İslam Tarihi*, İstanbul 1985.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. “Ebrehe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 10: 79-80.
- Komisyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi I*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Kuzgun, Şaban. “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, 16: 33-39.
- Küçüktaşçı, Mustafa Sabri. “Zemzem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, 44: 242-246.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ali. *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher I-II*, Beyrut 1965.
- Öz, Mustafa. “Ezlâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12: 67.
- Pak, Zekeriya. “Cahiliye Arapları'ndaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2001, V: 311-330.
- Sarıcık, Murat. *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Sönmez, Zekiye. *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Söylemez, Mahfuz. “Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum 2007, 383-393.

ARAP YARIMADASI'NDA İSLÂM ÖNCESİ DİNİ YAPI

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 1*, İstanbul: Haziran, 2014, 11: 19-24.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk 1*, Kahire 1967.

Trimingham, J. Spencer. *Christiyanity Among the Arabs in Pre-Islamic Time*, Beyrut 1990.

Ülkü, Hayati. *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi 1*, İstanbul 1982.

Ünal, Sadettin. "Kâbe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 24: 14-21.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî 1*, Beyrut 1960.

Yavuz, Şevket. "Uzzâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, 42: 268-269.

